

Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego i jego „teologiczni spadkobiercy”

ks. Andrzej Baczyński

Chrześcijańska Akademia Teologiczna
Warszawa, Polska
xbaczyński@op.pl

ks. Doroteusz Sawicki

Chrześcijańska Akademia Teologiczna
Warszawa, Polska
d.sawicki@chat.edu.pl

rev. A. Baczyński, rev. D. Sawicki, *The Faculty of Orthodox Theology at the University of Warsaw and its “theological heirs”*, Elpis, 20 2018: 231-252.

Abstract: In 1918, after the 120 years of occupation by three neighbouring powers, Austria, Prussia and Russia, Poland obtained its desired independence and returned on the map of Europe. Warsaw became the capital of the Republic once again. One of the authorities' first moves was to resume the activities of the University of Warsaw that were disrupted by the war. We needed qualified staff who would rebuild the country. This concerned politics, administration, culture..., and the religious life of our homeland. For this purpose, the Faculty of Catholic Theology was established (1918), Faculty of Lutheran Theology (1922), and in 1925, the Faculty of Orthodox Studies was also opened.

Throughout the 14 years of its existence up to the outbreak of the Second World War in 1939, the Faculty of Orthodox Studies faithfully fulfilled its mission of serving the Church, education and the homeland. It educated priests and theologians dedicated to the church and citizens committed to their homeland.

Unfortunately, the process of building today's well organized and extensive structure of higher (and secondary) Orthodox theological schooling in Poland was neither simple nor short lived.

After the war, when the University of Warsaw refused the Faculty of Orthodox Studies the right to further operate, it turned into the Faculty of Orthodox Theology at the Christian Theological Academy to continue serving God, the Church and education. The Orthodox Theological Seminary in Warsaw experienced many changes and processes after the war in order to obtain its current shape and level. The Department of Orthodox Theology at the University of Białystok was established in 1999. It is a continuation and expansion of the theological education at the University of Warsaw.

The Faculty of Orthodox Studies at the University of Warsaw, the Christian Theological Academy, the Orthodox Theological Seminary and the Department of Orthodox Theology at the University of Białystok, along with post-secondary studies in iconography and hymnography, as related academic and didactic units, have performed and still performs their tasks in serving education and the Orthodox Church. By mutually taking advantage of this experience (it should rather be said that taking advantage of the Faculty of Orthodox Studies at the University of Warsaw after the war), they fulfilled their expectations despite difficult times and unfavourable politics. They form a constantly developing spiritual and cultural common heritage of the Republic.

Streszczenie: W 1918 r., po przeszło 120 latach okupacji ze strony trzech sąsiednich mocarstw: Austrii, Prus i Rosji - Polska odzyskuje upragnioną niepodległość i powraca na mapy Europy. Warszawa ponownie staje się stolicą Rzeczypospolitej. Jednym z pierwszych posunięć władz było wznowienie przerwanej wojną działalności Uniwersytetu Warszawskiego. Potrzebowaliśmy wykwalifikowanych kadr, które odbudują kraj. Dotyczyło to polityki, administracji, kultury..., ale i religijnego życia w naszej Ojczyźnie. To w tym celu powołano Wydział Teologii Katolickiej (1918), Ewangelickiej (1922), a w 1925 r. dołączyło do nich Studium Teologii Prawosławnej. W przeciągu 14 lat swego istnienia, aż do wybuchu II wojny światowej w 1939r., Studium Teologii Prawosławnej UW wiernie realizowało swoje zadanie w służąc Kościołowi prawosławnemu, nauce i Ojczyźnie. Wykształciło i wychowywało oddanych Kościołowi kapłanów i teologów, a Ojczyźnie obywateli.

Niestety proces tworzenia dzisiejszej, dobrze zorganizowanej i rozbudowanej struktury wyższego (i średniego) prawosławnego szkolnictwa teologicznego w Polsce nie był ani prostym, ani krótkotrwałym.

W czasach powojennych, kiedy odmówiono Studium Teologii Prawosławnej UW prawa do dalszego istnienia, przerodziło się ono w Sekcję Teologii Prawosławnej ChAT, by dalej służyć Bogu, Kościołowi i nauce. Prawosławne Seminarium Duchowne w Warszawie po wojnie przeżywało wiele przemian i procesów, by osiągnąć dzisiejszy kształt i poziom. Katedra Teologii Prawosławnej Uniwersytetu w Białymstoku powołana do istnienia w 1999r. jest przedłużeniem i rozszerzeniem procesu edukacyjnego na Uniwersytecie Warszawskim w zakresie teologicznym.

Zarówno Studium Teologii Prawosławnej UW, ChAT, Seminarium Duchowne, Katedra Teologii UWb, ale również Studia policealne z zakresu ikonografii i hymnografii – jako bratnie jednostki naukowo – dydaktyczne, dobrze spełniły i spełniają swoje zadanie w służbie nauki i Kościoła prawosławnego. Korzystając nawzajem ze swych doświadczeń (właściwiej by rzec powojennie korzystając z doświadczenia Studium Teologii UW) realizowały pokładane w nich oczekiwania pomimo trudnych czasów i niesprzyjającej polityce. To one tworzą stale rozwijające się duchowe i kulturalne wspólne dziedzictwo Rzeczypospolitej.

Keywords: Orthodox theology, the University of Warsaw, history

Słowa kluczowe: teologia prawosławna, Uniwersytet Warszawski, historia

Wstęp

Odzyskanie przez Polskę niepodległości w 1918 r. stało się bodźcem nie tylko do odradzania suwerennych struktur państwowych, kreowania niezależnej polityki wewnętrznej i zagranicznej, lecz również tworzenia nowej polityki religijnej. Przez niespełna 130 lat zaborów byliśmy „biernymi odbiorcami” decyzji prawosławnej Rosji, protestanckich Prus i rzymskokatolickiej Austrii¹. Teraz mieliśmy się stać kreatorami. To od nas zależało czy II Rzeczpospolita będzie domem dla wszystkich jej obywateli niezależnie od wyznania, pochodzenia, poglądów polityczno – społecznych, itp.

„Polscy prawosławni” wywodzili się w znaczącej mierze z zaboru rosyjskiego i austriackiego. W dobrze rozumianym interesie państwa należało jak najsilniej związać ich z Rzeczypospolitą. Wiązało się to z normalizacją prawnego położenia Kościoła prawosławnego. Niestety proces ten zakończył się dopiero w 1938 r. Skuteczniejszym było określenie pozycji polskiego Prawosławia w systemie światowego Prawosławia – autokefalia 1925 r.

Autokefalia – kanoniczna niezależność i suwerenność, otwierała przed prawosławnymi w Rzeczypospolitej możliwość w pełni samodzielnego kreowania swojej wewnętrzkościelnej i zewnętrznej polityki. Stawiała jednakże pewne wymagania. Należały do nich posiadanie pełnych struktur męskiego stanu zakonnego, polityczna i terytorialna niezależność kraju, itp. Bardzo ważnym warunkiem było również sprawne funkcjonowanie wyższego szkolnictwa teologicznego.

I. Tło polityczno – religijne odrodzonej Rzeczypospolitej

Wschodnie chrześcijaństwo pojawiło się na naszych ziemiach niespełna 100 lat przed chrztem Polan księcia Mieszka I w 966 r. Pozostawiło po sobie liczne ślady archeologiczne w Wiślicy, Krakowie, Przemyślu, ... w kronikach Galla Anonima, Thietmara, Kosmasa². Wspomina o nim bp. Adam Naruszewicz³, a prymas Polski Kardynał Przyłuski w 1863 r. zachęcał Polaków do świętowania milenium chrztu Polski⁴. Wraz z naszą ekspansją na wschód,

czy to za czasów Bolesława Chrobrego, czy Jagiellonów zwiększała się liczba prawosławnych w granicach Rzeczypospolitej. Początkowo administracyjnie wchodził oni w skład Patriarchatu Konstantynopolińskiego. Stąd też w państwowych dokumentach religijnych tego okresu (X-XVIII w.) Prawosławie w Polsce nazywane jest „wiarą grecką”. W XVIII w. (po wojnie polsko – moskiewskiej) za zgodą władz królewskich patronat nad Kościołem prawosławnym w Rzeczypospolitej przekazano Patriarchatowi Moskiewskiemu. Dało to mu (jak również władzy carskiej) możliwość po raz pierwszy oficjalnie mieszać się w wewnętrzne sprawy Kościoła prawosławnego w Polsce. Rozbiory dopełniły dzieła. Prawosławni naszych ziem stali się wiernymi Patriarchatu Moskiewskiego. Swych przyszłych kapłanów i hierarchów szkolili w „rosyjskich” seminariach i akademiach. Dopiero w XX w. w Odrodzonej Polsce Prawosławie otrzymało status autokefalii (pełnej kanonicznej niezależności), stopniowo uznanej przez inne patriarchaty i autokefaliczne Kościoły prawosławne.

Przez cały ten czas Prawosławie dzieliło dolę i niedolę Rzeczypospolitej.

W 1795 r. w wyniku III rozbioru Polski nasz kraj ostatecznie zniknął z map Europy. Przez ponad 120 lat znajdowaliśmy się pod okupacją trzech sąsiednich mocarstw: Austrii, Prus i Rosji. Każde z nich promowało swoją kulturę, tradycje i obyczaje. Każdy z zaborców reprezentował też inne wyznanie państwowe: Austriacy rzymski katolicyzm, Prusy luterancki ewangelicyzm, Rosja prawosławie. Upadek państwowości wiązał się, więc również z wielkimi wewnętrznymi, społeczno-kulturalnymi i religijnymi przemianami, z którymi Rzeczpospolita będzie musiała się zmierzyć w XX w. W 1918 r. Polska powraca na mapy Europy. Rozpoczyna długi i żmudny proces odradzania swej niezależności i kulturowo - społecznej indywidualności. Jest to tym trudniejsze, że kraj nie stanowi narodowościowo – religijnego monolitu.

Na niespełna 32 miliony obywateli (31 916 000)⁵ Polacy stanowili niespełna 69% społeczeństwa. Mniejszości narodowe przedstawiały się następująco:

narodowość	liczba (spis)	procentowo (%)
Polacy	21 993 000	68,9
Ukraińcy	4 442 000	13,9
Żydzi	2 733 000	8,6
Białorusini	990 000	3,1
Niemcy	741 000	2,3
„tutejsi” ⁶	707 000	2,2

⁵ Dane na rok 1931 r. zaczerpnięte ze spisu powszechnego (zaczerpnięte za: Tomaszewski J., *Rzeczpospolita wielu narodów*, s. 35). Wcześniejsze spisy, np. z roku 1021 r., nie do końca są wiarygodne. Nie uwzględały między innymi: niepełnych granic odradzającej się Rzeczypospolitej, powojennych przesiedleń i powrotów z emigracji, strachu i przekonania ludności o nietrwałości zaistniałej sytuacji politycznej, itp. Patrz opinie na ten temat: Tomaszewski J, dz. cyt. S. 26-28.

⁶ Duży odsetek ludności Rzeczypospolitej, szczególnie kresowej, wobec wielokrotnych zmian polityczno – państwowych ziem, które zamieszkiwali określali swoją przynależność nie względem narodu a ziemi. Tutejsi, czyli stale zamieszkujący te ziemie. Jak miał się określać Białorusin. Taki

¹ Oczywiście stosujemy tu pewne uproszczenie ilustrujące pewne do dziś „przyjęte” stereotypy. Każdy z w/w krajów był wielowyznaniowy i kwestie religijne postrzegał poprzez praktykę spraw polityczno – społecznych.

² O początkach wschodniego chrześcijaństwa w Polsce patrz szerzej: Żerelik R., Obrządek słowiański w południowej Polsce, w: *Prawosławie. Światło wiary i źródło doświadczenia*, pod red. Leśniewski K., Leśniewska J., Lublin 1999, s. 439-475, Dwornik F., *Wizantyjska missja u Sławjan*, cz. I., s. 104-105, Sawicki D., *A co było przed Mieszkiem I*, w: *Wiadomości PAKP*, 6(319), s. 15-18; Wartogłowska Z., *O rewelacyjnych odkryciach w Wiślicy i ich znaczeniu*, w: *„Słowo Powszechne”*, Rok XVII, nr 118/5537 (z 16-17 V 1964), Umiński, *Obrządek słowiański w Polsce IX-X w. I zagónienie drugiej metropolii polskiej w czasach Bolesława Chrobrego*, w: *„Roczniki Humanistyczne”*, z.4, 1954, itd.

³ *Historia Narodu polskiego, Warszawa 1903-1904, t. IV, s.15-16.*

⁴ *Kościół Prawosławny w dziejach Rzeczypospolitej i krajów sąsiednich, Białystok 2000, s. 85.*

Rosjanie	139 000	0,4
Litwini	83 000	0,3
Czesi	38 000	0,1
Inni	11 000	0,1
Nie podano	39 000	0,1

Równie złożoną była mozaika wyznaniowa. W grupie jednej narodowości niejednokrotnie występowało po kilka wyznań. Na rok 1931 odnotowujemy⁷:

rzymscy katolicy	64,8 %	(dodatkowo greko-katolicy - 10,4 %)
prawosławni	11,8 %	
wyznanie mojżeszowe	9,8 %	
ewangelicy	2,6 %	
inni chrześcijanie	0,5 %	
inne grupy religijne	0,1 %	

Sytuacja wyznaniowa nie była stabilna. Zmiany granic, emigracje⁸, rozwój gospodarki, kształtowanie się stosunku państwa wobec poszczególnych wyznań sprzyjały przemianom na wyznaniowej mapie Rzeczypospolitej.

Powyższa destabilizacja nie była wyłącznie problemem państwa. W równie istotny sposób dotyczyły też kościołów, a szczególnie kościołów mniejszościowych. Największym z nich był Kościół prawosławny. Problemy, z jakimi zderzył się w okresie odrodzonej Rzeczypospolitej możemy podzielić na kilka grup:

- normalizacja prawnego położenia w strukturach odrodzonego państwa (przejście z pozycji wyznania uprzywilejowanego do mniejszości tolerowanej):
  - status prawny;
  - państwowe uznanie hierarchii i duchowieństwa;
- organizacja życia wewnątrzkościelnego i kształcenie kadr:
  - struktura;
  - szkolnictwo;
  - aktywizacja życia i działalności cerkiewnej ludności prawosławnej;
  - kapelaństwa specjalne;
- organizacja życia zewnętrznego, stosunki międzykościelne i międzynarodowe:
  - status kanoniczny (autokefalia);
  - międzykościelne kontakty dwustronne.

Rozwiązanie powyższych kwestii było tym trudniejsze, że władze państwowe niezbyt przychylnie patrzyły na Prawosławie. Wielokrotnie - zapominając o wielowieko-

wej tradycji Kościoła prawosławnego w Polsce, sięgającej czasów dziadków Mieszka I, postrzegano nas, jako relikw zaborów obcy Rzeczypospolitej. Milczeniem przykrywano drugą metropolię czasów Bolesława Chrobrego⁹, udział ruskich pułków w bitwie pod Grunwaldem, czy też naszą Metropolię Kijowską do XVIII w. podległą Konstantynopolowi. Zapominano, że to polskie władze w ramach Traktatu Grzymułtowskiego (6.05.1686 r.), potwierdzającego postanowienia Pokoju Andruszowskiego 1667 r., przekazały carom moskiewskim władzę nad lewobrzeżną Ukrainą i patronat nad Kościołem prawosławnym w Polsce. Teraz my mieliśmy płacić za wielowiekowe błędy polskiej polityki religijnej.

Takie spojrzenie władz w „pewnym sensie” było usprawiedliwionym. Po latach zaborów większość duchownych (w tym cały episkopat) posiadała rosyjskie obywatelstwo. Ukończyli rosyjskie seminaria i akademie teologiczne. Fakt, że duża ich część urodziła się na polskich ziemiach (pod zaborami) dla władz państwowych nie miał większego znaczenia. Kler postrzegano, jako „urzędników” odziedziczonych po wrogim okupancie.

Szybko, więc przyszło się nam zderzyć z niezyczliwością władz.

Już 16.12.18 r. dekretem Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego bez porozumienia z władzami kościelnymi przyjęto pod obowiązkowy zarząd państwowy cały majątek cerkiewny na ziemiach byłego Królestwa Polskiego (ziemie chełmskie i podlaskie)¹⁰.

Decyzje Naczelnika zostały potwierdzone dekretem z 17.12.1920 r.¹¹ W 1919 r. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego zarządziło, aby opuszczone cerkwie były zamknięte i opieczętowane. W czerwcu 1919 r. postanowieniem Ministra Rolnictwa i Dóbr Państwowych nadzór państwowy nad dobrami cerkiewnymi rozszerzono na tereny byłego Królestwa Kongresowego – np. północne Podlasie. Ta sama instancja wydała w 1922 r. podobną decyzję odnośnie ziem województwa lubelskiego.

Podobne dekry w latach 1921 i 1922 wydawał również rząd. Na mocy tych wszystkich postanowień do 1923 r. Kościół prawosławny bezpowrotnie stracił 115 świątyń, 280 nieruchomości i ok. 20 tys. hektarów ziemi¹². Był to jasny sygnał, z jaką polityką wyznaniową będziemy mieli teraz do czynienia.

Mimo w/w strat łącznie na rok 1922 Kościół posiadał niespełna 1000 parafii etatowych, 312 filialnych, 1650 duchownych i psalmistów. Liczby te należałoby jeszcze

kraj nigdy nie istniał. Na początku było to Księstwo Litewskie, później Rzeczypospolita, następnie przez chwilę Prusy (do układu w Tylży), następnie Rosja. Ją zmieniła bolszewicka Białoruś, a w latach 20-tych XX w. część z nich zamieszkiwała Polskę a część ZSRR. Tomaszewski J. dz. cyt. s. 36 sugeruje tzw. tutejszych połączyć z ludnością białoruską.

⁷ Spis ludności 1931 r. za Mysłek W. *Przedmurze. Szkice z dziejów Kościoła katolickiego w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1987, s. 64-65;

⁸ Z jednej strony chodzi o powroty ludności z emigracji wojennej. Z drugiej zaś o rosyjskich emigrantów uciekających przed władzą bolszewicką w dawnej Rosji. Duży odsetek stanowili też bieżący (w 1915 r. dobrowolnie lub pod przymusem wyjeżdżali w głąb Rosji przed nadciągającymi wojskami niemieckimi, po 1918 r. rozpoczęły się ich kilkuletnie powroty).

⁹ Patrz szerzej: Kmietowicz F., *Kiedy Kraków był trzecim Rzymem*, Białystok 1994;

¹⁰ Chodziło o ziemię i nieruchomości pozostające bez opieki w związku z przymusową lub dobrowolną emigracją ludności prawosławnej na wschód w 1915 r. (bieżące).

¹¹ Kuprianowicz G., *Kościół prawosławny w Polsce w XX w.*, w: *Prawosławie źródło wiary i zdroj doświadczenia*, pod red. Leśniewski K., Lublin 1999, s. 553;

¹² O przejmowaniu majątku Kościoła prawosławnego w Polsce patrz również w: Mirosława Papierzyńska-Turek, *Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918-1939 r.*, PWN Warszawa 1989 r., s. 386 – 395; Mironowicz A., *Kościół prawosławny w Polsce*, Białystok 2006. s. 556 – 563;

powiększyć o jednostki parafialne nieuznawanie przez władze i duchownych nieposiadających zezwolenia na niesienie duszpasterskiej posługi. O skali tej dysproporcji świadczy fakt, że według źródeł cerkiewnych w diecezji wileńskiej było nie 121 jednostek parafialnych jak podawały źródła państwowe, a 217, czyli prawie dwa razy więcej¹³.

Zauważmy, że jeżeli na jedną parafię przeznaczymy tylko jednego duchownego i psalmistę to wychodzi nam, że zgodnie z państwowymi wyliczeniami niespełna 40% parafii pozbawionych było właściwej opieki duszpasterskiej. Zgodnie z cerkiewną statystyką szacunki są jeszcze bardziej niekorzystne. Niedobory kadrowe były więc ogromne. Bez właściwie działającego szkolnictwa teologicznego powyższe niedobory były nie do zaspokojenia. Na duchownych przybywających ze wschodu władze patrzyły bardzo podejrzliwie, co komplikowało jeszcze bardziej i tak trudną sytuację kadrową. Jedynym wyjściem była natychmiastowa organizacja szerokiej bazy seminariów i wyższego szkolnictwa teologicznego.

W latach 1929 – 1934 złożono łącznie 755 pozwów, w których – szczególnie Kościół rzymskokatolicki, upominał się o 553 obiekty należące w przeszłości do unitów oraz 202 pochodzenia łacińskiego. Praktycznie zakwestionowano legalność jednej trzeciej prawosławnego majątku¹⁴. Lata 30-te kończą się haniebną kartą burzenia prawosławnych świątyń. Obok 134 zburzonych świątyń około 190 zamknięto lub przekazano w użytkowanie Kościołowi rzymskokatolickiemu. W przededniu II wojny światowej na terenie Chełmszczyzny i Lubelszczyzny pozostały zaledwie 22 świątynie z 326 w 1918 r.¹⁵

Aktywnie szerzono polonizację Prawosławia. W czasach, gdy rzymscy katolicy mogli się modlić po łacinie, a ewangelicy po niemiecku, prawosławie ganiono za język cerkiewnosłowiański w nabożeństwach i języki narodowe w nauczaniu i administracji.

Taka polityka władz tym bardziej skłaniała nas do pilnego kształcenia wybitnych kadr na służbę Kościołowi. Tylko dobrze wykształceni duchowni i świeccy pracownicy Kościoła, których nie będzie można usunąć z piastowanych stanowisk, mogli wesprzeć Kościół w tych trudnych czasach. Wierni, na równi z klerem winni być przygotowani do obrony wiary. Edukacja teologiczna na uniwersyteckim poziomie staje się więc priorytetem, racją stanu Kościoła prawosławnego w odrodzonej Rzeczypospolitej.

II. Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego – organizacja

Pierwsza wojna światowa brutalnie przerywa pracę naukową i edukacyjną na „polskich” uczelniach okresu zaborów. Mimo ogromu zniszczeń i morza przelanej krwi po przeszło 120 latach niewoli, Polska odzyskuje upragnioną wolność. Tylko czy zagościła ona natychmiast w głowach Polaków? Wychowywani do „niewoli” mieli budować wolną Ojczyznę. Nauczanie „wolności” powierzono nowym jednostkom edukacyjno – naukowym.

Warszawa ponownie staje się stolicą Rzeczypospolitej. Jednym z pierwszych posunięć władz było wznowienie działalności Uniwersytetu Warszawskiego. Potrzebowaliśmy wykwalifikowanych kadr, które odbudują kraj. Dotyczyło to polityki, administracji, kultury..., ale i religijnego życia w naszej Ojczyźnie. To w tym celu powołano Wydziały Teologii Katolickiej (1918) i Ewangelickiej (1922). W 1925 r. dołączyło do nich Studium Teologii Prawosławnej.

Przed otwarciem Studium Kościół prawosławny w Polsce posiadał dwa seminaria duchowne (w Krzemieńcu i Wilnie) oraz dwie niższe szkoły duchowne w Dermaniu (męska i żeńska – zlikwidowane pod koniec lat 20-tych XX w.)¹⁶. Wznowiły one swą działalność dopiero w 1921 r. (wcześniej funkcjonowały, jako prywatne szkoły duchowne Cerkwii). Nie miały jednak statusu uczelni wyższej. Ze względu na przestarzałe programy nauczania, podręczniki i grono pedagogiczne jeszcze z czasów zaborów nie były akceptowane a jedynie czasowo tolerowane przez władze, które dążyły do utworzenia w ich miejsce „czysto polskich” (czytaj: ustanowionych i kontrolowanych przez Ministerstwo Oświecenia) jednostek dydaktycznych. Z wielkim niezadowoleniem oceniano narodowościowe deklaracje wstępujących tu seminarzystów. Na 292 seminarzystów w Wilnie (w 1923 r.) 221 było Białorusinami, 63 Rosjanami, 7 Ukraińcami i tylko 1 Polakiem. Podobnie było w Krzemieńcu, choć tu dominowali Ukraińcy¹⁷. Językami wykładowymi w Wilnie był rosyjski i białoruski, a w Krzemieńcu rosyjski i ukraiński. Zaplecze finansowe uczelni nie pozwalało szkolić zadawalającej ilości seminarzystów na akademickim poziomie. Obie strony - kościelna i rządowa, zainteresowane były reorganizacją teologicznego kształcenia w Polsce.

Władze dążyły do reformy tych szkół z poddaniem ich państwowemu nadzorowi, co do programów nauczania i obsady kadry profesorskiej. Kościół dążył do podniesienia ich teologicznego poziomu i poprawy strony bytowej studentów. Po reformie seminarium wileńskie (od 1924r.) i krzemienieckie (od 1927r.) składały się z 8 - letniego gimnazjum i 2 - letniego studium teologicznego.

¹³ Mironowicz A., *Kościół prawosławny w Polsce*, Białystok 2006, s. 531 – 532, 544; O liczbie wiernych i strukturze kościelnej patrz również w: Mironowicz a., *Kościół prawosławny na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, Białystok 2005, s. 99-101; Papierzyńska – Turek M., *Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918-1939*, Warszawa 1989, s. 310-320; Urban K., *Kościół prawosławny w Polsce 1945-1970*, Kraków 1996, s. 111 – 115;

¹⁴ Mironowicz A., *Kościół prawosławny w Polsce*, Białystok 2006, s. 565;

¹⁵ O burzeniu świątyń patrz również: Kuprianowicz G., *Rezultaty akcji burzenia cerkwi*, www.cerkiew1938.pl/rezultaty_burzenia_cerkwi.html, data: 5.05.2014;

¹⁶ Wspierane one były przez szereg seminariów oraz akademie teologiczne z terenów Cesarstwa Rosyjskiego.

¹⁷ Mironowicz A., *Kościół prawosławny w Polsce*, Białystok 2006, s. 600 (o seminariach strony 599 – 602);

Nie zapewniało to jednak jeszcze pełnego wyższego wykształcenia teologicznego. Studia miały statut prywatnej szkoły średniej (choć finansowane były z budżetu państwa). Część przedmiotów nieteologicznych wykładano w jęz. polskim. Chwilowo zaspokajało to najbardziej bieżące braki kadrowe. Nie gwarantowało to jednak rozwoju Kościoła. Tym bardziej nie zabezpieczało dobrze wykształconych specjalistów, którzy wezmą aktywny udział w obronie prawosławnego mienia cerkiewnego i przyjmą udział w kształtowaniu jego prawnych relacji z Rzeczypospolitą.

Musiała powstać szkoła, która zapełni tę lukę oraz zaspokoi ilościowe i jakościowe potrzeby kadrowe Kościoła. Utworzenie wyższej prawosławnej szkoły teologicznej, akceptowanej przez najwyższe organy państwowe, było więc nie tyle wskazane co niezbędne. Nie mogła to być jednak szkoła prywatna, akceptowana jedynie przez hierarchów Kościoła. Musiała posiadać akceptowany przez państwo status uniwersytecki.

Dobrze rozumieli to hierarchowie Kościoła prawosławnego w Polsce. Pierwszy jego zwierzchnik Metropolita Warszawski Jerzy (Jaroszewski) już w 1922 roku odbył rozmowy wstępne w tej sprawie z przedstawicielami władz państwowych, przedkładając stosowny projekt do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (jest to rok utworzenia Wydziału Ewangelickiego UW). Władze zwróciły się o opinie do władz Uniwersytetu Warszawskiego, otrzymując ich wstępną pozytywną opinię. Rozpoczęło się opracowywanie statutu Studium, poszukiwanie wykładowców, itp. Po tragicznym zgonie śp. Metropolity Jerzego¹⁸, starania o otwarcie Studium kontynuował metropolita Dionizy (Waledyński), podejmując dalsze kroki w celu urzeczywistnienia wspomnianego projektu. Znalazł on zrozumienie i gotowość współdziałania w ówczesnym ministrze W.R. i O.P. p. Głębińskim, który 22 czerwca 1923r. zwrócił się do Senatu Akademickiego Uniwersytetu Warszawskiego, przedkładając kompletny projekt utworzenia przy tym Uniwersytecie Wydziału Teologii Prawosławnej. Senat UW pochylił się nad nim na posiedzeniu z dn. 3 października 1923r. i przychylnie ustosunkował się do projektu¹⁹ utworzenia przy Uniwersytecie Warszawskim Wydziału Teologii Prawosławnej, a w czerwcu 1924 roku zdecydował ostatecznie o otwarciu w roku akademickim 1924/1925 wyższej prawosławnej uczelni teologicznej, na prawach Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego. Te dwie daty należy uważać za początek działalności tej jednostki.

Metropolita Dionizy na wniosek pana ministra Głębińskiego, przedstawił Senatowi Akademickiemu uwagi „O konieczności organizacji wyższego prawosławnego zakładu naukowego w Polsce” oraz projekt programu przedmiotów zasadniczych i propozycje kandydatów do obsa-

dzenia katedr teologicznych²⁰. W dalszym etapie Senat Akademicki uchwalił zasadnicze punkty tymczasowego Statutu²¹ przyszłego Studium. Dalsze prace związane z organizacją Studium, Senat Akademicki powierzył specjalnej Komisji Organizacyjnej, której przewodniczył rektor prof. I. Łyskowski. W jej skład powołanych zostało sześciu profesorów Uniwersytetu Warszawskiego²². Przed Komisją stało trudne zadanie powołania sił naukowych i obsadzenia katedr w Studium Teologii Prawosławnej UW. W roku akademickim 1925/26, w skład Komisji Organizacyjnej weszli: przewodniczący prof. Dr F. Krzyształowicz Rektor UW; oraz członkowie: Prof. dr I. Koschembar-Łyskowski; prof. W. Makowski; prof. dr F. Czubalski, prof. dr R. Nitsch; prof. dr. W. Porzeziński; prof. dr E. Jarra. W ciągu kolejnych lat istnienia Studium, skład Komisji Organizacyjnej ulegał zmianom. Decyzją zaś Św. Synodu Kościoła Prawosławnego w Polsce z dniem 1 stycznia 1925 roku metropolita Dionizy (Waledyński) przyjmuje godność Kuratora i profesora teologii prawosławnej nowoutworzonego Studium.

8 lutego 1925 roku w auli Uniwersytetu Warszawskiego Pałacu Kazimierzowskiego odbyła się uroczystość otwarcia Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego. Przybyli na nią hierarchowie Kościoła prawosławnego: Metropolita Warszawski, Wołyński i całej Polski Dionizy, Arcybiskup Wileński i Lidzki Teodozjusz Fieodosjew, Biskup Poleski i Piński Aleksander Inozimcew; Biskup Grodzieński i Nowogródzki Aleksy Gromadzki; Biskup Lubelski Antoniusz Marcenko i Biskup Krzemieniecki Simon Iwanow. Inaugurację swą obecnością zaszczylicili: wicepremier Stanisław Thugutt, Kierownik Ministerstwa W.R. i O.P. prof. Jan Zawadzki, Marszałek Sejmu Maciej Rataj, komisarz m. st. Warszawy; posłowie na sejm oraz liczne grono profesorów Uniwersytetu Warszawskiego.

J.M. Fracnieszek Krzyształowicz, ówczesny Rektor Uniwersytetu Warszawskiego w swym przemówieniu stwierdził m.in. „...Ponieważ na ziemiach Rzeczypospolitej zamieszkuje również ludność wyznania prawosławnego, uznano za niezbędne utworzenie prawosławnego wydziału teologicznego (...) Uniwersytet Warszawski uznał tę potrzebę za tak ważną, iż nie zważając na wielkie trudności natury gospodarczej, bez wahania wyraził gotowość do przyjęcia nowego wydziału²³.”

Metropolita Dionizy w swoim przemówieniu podkreślił, iż otwarcie Studium Teologii Prawosławnej jest wielkim wydarzeniem zarówno dla Państwa jak i Kościoła, który otrzymując wyższą szkołę teologiczną będzie mógł pozyskać oświeconych, wykształconych kapłanów, zaś państwo kulturalnych i miłujących swą ojczyznę pracowników (...) Studium, zaś, jak stwierdził metropolita, powin-

²⁰ Tamże, s.III

²¹ *Statut tymczasowy Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego*, w: ELPIS, księga II, Drukarnia Synodalna, Warszawa 1927 r., s. 203

²² Lenczewski Mikołaj, *Studium Teologii Prawosławnej na Uniwersytecie Warszawskim w latach 1925-1939*, ChAT Warszawa 1992

²³ *Voskresnoje Cztenije*, nr 9, s. 130

¹⁸ Metropolita został zamordowany 8.02.1923 r. przez przeciwnika jego planów uniezależnienia prawosławia w Polsce od Patriarchatu Moskiewskiego, archimandrytę Smaragda Łatyszenkę.

¹⁹ Sprawozdanie z działalności Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego, w: *Elpis*, czasopismo teologiczne, z 1/2, Drukarnia Synodalna, Warszawa 1932, s. III

no spełniać rolę wyższej uczelni teologicznej, stwarzającej możliwość pogłębiania wiedzy teologicznej i świeckiej, z drugiej zaś strony – powinno stanowić świątynię nauki teologicznej²⁴.

II.1. Struktura Studium i pierwsze lata działalności

Podpisanie stosownych dokumentów było zaledwie początkiem działalności Studium. W pierwszym roku istnienia udało się zapewnić obsadę zaledwie jednej z sześciu katedr. Zajęcia z większości przedmiotów były realizowane na innych wydziałach, np. na wydziale humanistycznym, wydziale prawa, jak również na wydziale teologii rzymskokatolickiej. W tym miejscu warto również podkreślić fakt, iż pracownicy naukowci istniejących już wydziałów teologii rzymskokatolickiej i ewangelickiej UW wspomagali Studium, prowadząc wykłady z niektórych przedmiotów również dla studentów prawosławnych. Dotyczyło to zwłaszcza języków hebrajskiego, starosłowiańskiego, greckiego i łacińskiego²⁵. Serdeczny stosunek i chęć niesienia pomocy nowo powstałemu studium był szczególnie widoczny ze strony generalnego superintendenta ks. Juliusza Burschego i ks. prof. Bolesława Szlagowskiego, Rektora UW w latach 1927/1928²⁶.

Mimo wielkich starań w pierwszym roku istnienia Studium Teologii Prawosławnej jedynym profesorem z zakresu przedmiotów teologicznych był Metropolita Dionizy Waledyński, którego 1 stycznia 1925r. powołano na katedrę zwyczajną teologii pasterskiej (pierwsza katedra utworzona w Studium).

W roku akademickim 1925/1926 zostały uruchomione kolejne katedry: zwyczajna jęz. cerkiewnosłowiańskiego i paleografii, na którą powołany został prof. Iwan Ohijenko, oraz katedra nadzwyczajna teologii zasadniczej i dogmatycznej, która powierzona została prof. dr Mikołajowi Arseniewowi. Powołano również katedrę nadzwyczajną patrologii, którą zastępczo powierzono ks. Włodzimierzowi Dawidowiczowi²⁷.

W roku akademickim 1926/1927 wprowadzono wykłady zlecone z Pisma Świętego Starego Testamentu i jęz. hebrajskiego, które powierzono p. S. Kisiel-Kisielewskiemu. Wykłady zlecone z Historii Prawosławnych Kościołów Słowiańskich i Rumuńskiego oraz z jęz. łacińskiego, powierzono p. Waławowi Zaikinowi. Wykłady z homiletyki powierzono Metropolicie Dionizemu.

W roku akademickim 1927/1928 wykłady z jęz. greckiego powierzono p. Jerzemu Płysowi, zaś z jęz. ukraińskiego powierzono p. Pawłowi Zajcewowi. Wykłady z Liturgiki powierzono ks. Metropolicie Dionizemu.

Katedra Pisma Świętego Starego Testamentu została utworzona w roku akademickim 1928/1929 i powierzono

ją dotychczasowemu wykładowcy p. Sergiuszowi Kisiel-Kisielewskiemu. W tym też roku akademickim zniesiono katedrę nadzwyczajną patrologii. Wykłady z tego przedmiotu oraz wykłady z historii i krytyki sekt racjonalistycznych i mistycznych zostały powierzone ks. Włodzimierzowi Dawidowiczowi. Wykłady zlecone od tegoż roku z Prawa Kanonicznego i Homiletyki powierzono biskupowi Aleksemu (Gromadzkiemu).

W roku akademickim 1928/1929 utworzono także katedrę nadzwyczajną Historii Prawosławnych Kościołów Słowiańskich i Rumuńskiego, na którą powołano prof. Aleksandra Łotockiego. Otwarto także katedrę nadzwyczajną Historii Powszechnej Kościoła Chrześcijańskiego i Liturgiki powierzając ją prof. Bazylemu Bidnowowi. Katedrę nadzwyczajną Prawa Kanonicznego powierzono prof. Michałowi Zzykinowi. Katedrę zaś Teologii Zasadniczej i Dogmatycznej przemianowano na katedrę nadzwyczajną Pisma Świętego Nowego Testamentu i Teologii Porównawczej, powierzając ją prof. Mikołajowi Arseniewowi.

W roku akademickim 1928/1929 katedrę zwyczajną Teologii Pasterskiej przemianowano na katedrę zwyczajną Teologii Pasterskiej i Archeologii z Historią Sztuki Kościelnej, którą objął ks. Metropolita Dionizy²⁸. Rok później katedrę zwyczajną Teologii Dogmatycznej powierzono biskupowi Aleksandrowi (Zotosowi), który także prowadził wykłady zlecone z jęz. greckiego. W roku akademickim 1930/1931 wykłady zlecone z sektoznawstwa objął p. Aleksander Łapiński, asystent przy katedrze Teologii Pasterskiej i Archeologii Chrześcijańskiej²⁹.

W przeciągu 15 lat istnienia Studium zmiany zachodziły nie tylko na stanowiskach kierowników katedr. W sprawozdaniu Kierownika Studium, Metropolity prof. Dionizego Waledyńskiego z działalności Studium Teologii Prawosławnej UW w roku akademickim 1935/1936 w punkcie 2. Sprawy personalne³⁰, jest wykaz profesorów czynnych Studium, wśród których są:

- dr Mikołaj Arseniew, prof. nadzw. Pisma Świętego Nowego Testamentu i Teologii Porównawczej, kierownik seminarium z tychże przedmiotów, prowadzący wykłady z Filozofii Chrześcijańskiej;
- ks. dr archim. H Basdekas, prof. Teologii Dogmatycznej i kierownik tego przedmiotu, zastępca Kierownika Studium Teologii Prawosławnej.
- P. Dymitr Doroszenko, prof. nadzw. Historii Kościoła Powszechnego, Kierownik Seminarium tego przedmiotu.
- P. Al. Łotocki, prof. zw. Historii Prawosławnych Kościołów Słowiańskich i Rumuńskiego, prowadzący wykłady zlecone z Historii Kościoła Prawosławnego w Polsce, kierownik seminariów z tych przedmiotów;
- Metropolita Dionizy, prof. zw. Teologii Pasterskiej i Archeologii Chrześcijańskiej wraz z Historią Sztuki

²⁴ Tamże, s. 130-132

²⁵ Lenczewski Mikołaj, Studium Teologii Prawosławnej na Uniwersytecie Warszawskim w latach 1925-1939, ChAT Warszawa 1992, s.20

²⁶ Tamże, s. 20

²⁷ Tamże, s. V-XIII

²⁸ Sprawozdanie z działalności Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego, w: Elpis, czasopismo teologiczne, z 1/2, Drukarnia Synodalna, Warszawa 1932, s. VII

²⁹ Tamże, s. VII

³⁰ Tamże, s. VII

Kościelnej i Kierownik Seminarium tychże przedmiotów;

- P. M. Zzykin, prof. nadzw. Prawa Kanonicznego i Kierownik Seminarium tegoż przedmiotu, prowadzący wykłady zleczone z Socjologii Chrześcijańskiej;
- P. S. Kisiel-Kisielewski, z-ca profesora Pisma Świętego Starego Testamentu, Jęz. Hebrajskiego i Archeologii Biblijnej;
- Ks. dr archim. Grzegorz Peradze, z-ca Profesora Patrologii i Kierownika Seminarium tegoż przedmiotu;
- Prof. Stanisław Słoński z Wydz. Humanistycznego Uniwersytetu Józefa Piłsudskiego w Warszawie, prowadzący wykłady zleczone z jęz. Staro-Słowiańskiego.

W gronie wybitnych profesorów Studium Teologii Prawosławnej UW zapisali się ponadto m.in.: prof. Bazyli Bidnow, ks. archim. Grzegorz Peradze, prof. Mikołaj Arseniew, archimandryta Hilarion (Basdekas), i inni.

Zaspokojenie potrzeb kadrowych dało możliwość normalizacji programów nauczania dla każdego roku studiów. Przedmioty podzielono na zasadnicze i pomocnicze oraz przypisano je do poszczególnych semestrów:

- na **I roku** studiów były 4 przedmioty zasadnicze: 1) teologia duszpasterska 2) Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu i archeologia biblijna 3) Historia powszechna Kościoła chrześcijańskiego, 4) Język cerkiewnosłowiański i paleografia. Przedmiotami pomocniczymi były języki grecki, hebrajski i polski;

- na **II roku** studiów obowiązywały także 4 przedmioty zasadnicze: 1) Homiletyka, 2) Pismo Święte Nowego Testamentu, 3) Teologia fundamentalna, 4) Patrologia. Przedmiotami pomocniczymi były języki takie jak na I roku studiów;

- na **III roku** studiów do przedmiotów zasadniczych należały: 1) Homiletyka, 2) Pismo Święte Nowego testamentu, 3) Teologia fundamentalna 4) Historia prawosławnych Kościołów słowiańskich i Kościoła Rumuńskiego. W zakres pomocniczych przedmiotów wchodziły: teoria prawa, wykład ścisłej filozofii (logika, historia filozofii, psychologia) historia powszechna lub historia Polski, literatura powszechna lub polska, z pośród których należało wybrać jeden przedmiot;

- na **IV roku** studiów przedmiotami podstawowymi były: 1) Archeologia chrześcijańska i historia sztuki chrześcijańskiej, 2) Teologia porównawcza, 3) Prawo kanoniczne. Przedmioty pomocnicze – podobnie jak na trzecim roku - należało wybrać jeden spośród proponowanych. (powyższy plan był opracowany na podstawie projektu przedłożonego przez kierownika Studium do dyrektora Departamentu – Franciszka Potockiego).

21.09.1932 roku wydano zarządzenie ministra W.R. i O.P. w sprawie organizacji studiów teologii prawosławnej na UW, zmieniające dotychczasowy Statut Studium TP³¹. Wydano je na podstawie art. 114 ustawy z dn. 13

lipca 1920r. o szkołach akademickich (Dz.U.R.P.Nr 72, poz.494). Powyższe zarządzenie obowiązywało zamiast dotychczasowego statutu Studium, do końca jego istnienia. Traktowało ono o warunkach przyjęć na studia, czasie trwania studiów i o planie studiów, zaliczeniach, składzie komisji egzaminacyjnej i magisterium. Plan studium przewidywał 32 godziny wykładów na I roku, 31 godz. na II roku, 30 godzin na III roku, oraz 22 godz. na IV roku studiów.

Wraz ze wzrostem liczby profesorów i wykładów wzrastała też liczba studentów.

Rok akademicki		Liczba studentów ³²
1924/25	-	33
1925/26	-	66
1926/27	-	141
1927/28	-	194
1928/29	-	189
1929/30	-	182
1930/31	-	154
1931/32	-	101
1932/33	-	92
1935/36	-	131

Oprócz tego na zajęcia uczęszczali również wolni słuchacze (nie prowadzono spisu ich liczby). Bardzo ciekawie przedstawia się zastawienie powyższych danych z danymi z wyżej wspomnianych już seminariów w Wilnie i Krzemieńcu.

Uczelnia	Studiujących						Liczba absolwentów rocznie
	1923 r.	1925 r.	1928 r.	1931 r.	1932 r.	1938 r.	
seminarium w Wilnie	293	brak danych	brak danych	154	148	brak danych	15-17
seminarium w Krzemieńcu	brak danych	brak danych	140	168	brak danych	brak danych	15-18
Studium Teologii Prawosławnej UW	-	35	194	115	89	112	20-40

Pomimo, iż Studium było najmłodszą jednostką edukacyjną, jak widać, nie ustępowało znacząco „starszym” co do liczby studiujących. Liczbę absolwentów zaś miało wyższą niż seminarium³³.

Ważne znaczenie w życiu Studium stnowiła biblioteka ze swoimi zasobami. W szczytowym momencie liczyła ponad 12 tys. pozycji w 20 tys. egzemplarzy. Niestety spłonęła w czasie II wojny światowej.

nia Synodalna, Warszawa 1932, s. V-VI

³² Sprawozdanie z działalności Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego, w: Elpis, czasopismo teologiczne, z 1/2, Drukarnia Synodalna, Warszawa 1932, s. LI; Elpis .....Warszawa, 1933; s.XX; Elpis...Warszawa, 1936, s. XVI;

³³ Mironowicz A., Kościół prawosławny na ziemiach polskich w XIX... s. 169, Lenczewski M., Studium ... s 79;

³¹ Sprawozdanie z działalności Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego, w: Elpis, czasopismo teologiczne, z 1/2, Drukar-

II.2. Dorobek naukowy Studium

Początkowe trudności związane z organizacją Studium i obsadzeniem katedr, z czasem stopniowo udało się przezwyciężyć i zapewnić jednostce wykwalifikowane siły naukowe. Stanowili je w większości wychowankowie i przedstawiciele czterech największych akademii duchownych Patriarchatu Moskiewskiego. Akademię w Kazaniu ukończył ks. metr. prof. Dionizy Waledyński, którego zawsze interesowała problematyka misji wśród pogan. Profesorowie B. Bidnow i A. Łotocki byli absolwentami akademii w Kijowie, która od czasów metropolity Piotra Mohyły zajmowała się problematyką stosunku Kościoła prawosławnego względem Kościoła rzymskokatolickiego. W. Kułakow ukończył Moskiewską Akademię Duchowną. Profesor H. Basdekas był absolwentem czwartej rosyjskiej uczelni teologicznej Akademii Duchownej w Petersburgu. Każda z w/w uczelni reprezentowała bardzo wysoki poziom naukowy i mogła poszczycić się wybitnymi uczonymi. Posługiwały się one własnymi metodami naukowymi, a jednocześnie indywidualnym podejściem do zagadnień teologicznych. Stąd można stwierdzić, iż rosyjska teologia, przynajmniej w okresie początkowym wywarła znaczący wpływ, na kształtowanie się kierunków, zainteresowania i metody naukowe Studium. Z biegiem czasu były one jednak modyfikowane i poszerzane o metody i narzędzia pochodzące zarówno z innych (greckich i zachodnioeuropejskich) prawosławnych jednostek naukowych, jak i uniwersytetów świeckich.

Przykładowo archim. Hilarion Basdekas, absolwent akademii w Petersburgu kształcił się następnie na Uniwersytecie w Oxfordzie. Pracował w bibliotekach Londynu i Paryża. Przebywając w Anglii nawiązał wiele cennych kontaktów z teologami zachodnimi. Doświadczenie to wykorzystywał w pracy w Warszawie.

Ks. archimandryta Grzegorz Peradze był absolwentem szkół duchownych i filologii na uniwersytecie w gruzińskim Tbilisi. Był ponadto absolwentem wydziału teologii protestanckiej w szwajcarskim Bernie. Mając doświadczenie nabyte w zachodnich uczelniach europejskich, w swym dorobku naukowym korzystał z najnowszych osiągnięć w dziedzinie patrologii i starodruków chrześcijańskich. W celach naukowych odbył wiele podróży, mających na celu zbadanie prążeń patrystyki chrześcijańskiej. Wielokrotnie odwiedził Ziemię Świętą i Syrię. Odkrył wiele śladów działalności Ojców gruzińskich – założycieli licznych klasztorów w Jerozolimie, Betlejem, Nazarecie, Kanie. Odwiedził również klasztor Atosu (Grecja) i klasztor św. Katarzyny na Synaju. Z polecenia Kierownika Studium, ks. Grzegorz Peradze oddelegowany był do Aten, gdzie badał materiały dotyczące życia i dzieł patrystycznych św. Dionizego Areopagity, pierwszego biskupa Aten. Swoją pracą naukową wniósł do patrystyki to, czego brakowało szkołom teologicznym Kościoła rosyjskiego – różnorodność podejścia, otwartość, zdolność łączenia osiągnięć badaczy kościelnych i świeckich. W swych studiach ks. Peradze korzystał z literatury w językach gruzińskim, angielskim, niemieckim, francuskim, rosyjskim, polskim, i in.

Podobny styl pracy prezentował prof. M. Arseniew. Korzystał z dorobku naukowego przedwojennych szkół teologicznych, oraz myśli A. Chomiakowa, W. Sołowiowa czy F. M. Dostojewskiego. Mając szerokie kontakty naukowe z teologami zachodnimi, szczególnie protestanckimi, dokonywał syntezy spojrzenia wschodniego i zachodniego. Ukazywał nową perspektywę omawianego zagadnienia. Polemizował zarówno z myślą rosyjską jak i z profesorami Instytutu św. Sergiusza w Paryżu, m.in. ks. Sergiuszem Bułgakowem. Nie podzielał również scholastycznego podejścia do teologii, charakterystycznego niektórym uczonym uniwersytetu w Atenach.

Metropolita prof. Dionizy Waledyński jako wykładowca UW umiejętnie łączył teologię prawosławia z osiągnięciami myśli zachodniego chrześcijaństwa. W swojej pracy naukowej również korzystał z literatury wielojęzycznej (rosyjskiej, greckiej, włoskiej, niemieckiej, francuskiej, i innych). Wielokrotnie był uczestnikiem konferencji w Sztokholmie, Oksfordzie, Lozannie, Genewie i na Atosie w Grecji. Jeszcze jako archimandryta przebywał na dwuletnim stypendium w Rzymie, nawiązując wiele kontaktów z archeologami włoskimi. Zwiedził większość świątyń i katakumb rzymskich. Jako profesor Studium jeszcze kilkakrotnie odwiedzał Rzym w celach naukowych, a jego ulubionym miejscem i obiektem badań była świątynia męczenników greckich w katakumbach św. Kaliksta. Swoimi bogatymi doświadczeniami dzielił się na zarówno na wykładach, konferencjach, jak też utrwał je w publikacjach. Metropolita prof. Dionizy, jako Kierownik Studium doskonale zdawał sobie sprawę z potrzeby rozwoju nowych kierunków teologicznych w uczelni prawosławnej w stolicy. Jego wizja uczelni miała nawiązywać do stylu i prądów teologicznych Kościoła prawosławnego na terenie dawnej Korony i Litwy, pielęgnowanych w ówczesnych szkołach stauropigialnych w Wilnie i Lwowie oraz w Akademii Mohylańskiej i Ostrogskiej. Z drugiej strony miała łączyć i wzbogacać się o wzorce, doświadczenie i metody naukowe wypracowane w zachodnich wyższych uczelniach teologicznych.

Temu ostatniemu zadaniu miały służyć ożywione kontakty z innymi wyższymi szkołami teologicznymi zarówno prawosławnymi (np.: w Atenach, Sofii, Bukareszcie, Czernowcach, Kiszyniowie, Belgradzie, na wyspie Chalki pod Konstantynopolem, akademiach teologicznych w Rumunii³⁴), jak i uczelniami wyższymi w Sztokholmie, Oksfordzie, Lozannie, Genewie, itp. Współpracę realizowano poprzez uczestnictwo naszych naukowców w zjazdach, konferencjach, sympozjach za granicą oraz w uczestnictwie zagranicznych naukowców w konferencjach organizowanych w przez Studium T.P. w Warszawie. Miało to istotne znaczenie dla pracy naukowej i funkcjonowania Studium T.P.

Podobne zadanie spełniały zagraniczne stypendia naukowe, umożliwiające studentom kontynuację edukacji w Wielkiej Brytanii, Szwecji, Norwegii czy na wydziale Teologii Starokatolickiej w Bernie. Ze sprawozdań kie-

³⁴ Tamże, s. 28

rownika Studium i archiwalnych dokumentów wynika, iż Ministerstwo W.R. i O.P. sprzyjało i wspierało studentów Studium w zakresie wyjazdów na powyższe stypendia zagraniczne. Studenci kształcili się również na wyższych uczelniach w Atenach, Belgradzie, Sofii, Londynu i Paryżu³⁵.

Inną formą współpracy międzyuczelnianej była publikacja artykułów naukowych pracowników Studium T.P. w czasopiśmie innych prawosławnych i nieprawosławnych zagranicznych uczelni teologicznych. Oczywiście w organie prasowym Studium – roczniku ELPIS, publikowano dzieła wybitnych naukowców tamtych czasów, nie tylko z rodzimej kadry profesorskiej. Znajdujemy o tym ślady w dorocznym sprawozdaniu kierownika Studium, np. za rok akademicki 1931/1932³⁶.

Dla przykładu:

- w dorobku naukowym Ks. metropolity Dionizego Waledyńskiego na rok 1932 widnieje wykaz 30 publikacji w językach: polskim, rosyjskim, francuskim i niemieckim z zakresu archeologii, teologii pasterskiej, historii Kościoła i historii architektury³⁷;

- ks. prof. Aleksander Łotocki na rok 1932 miał opublikowanych przeszło 70 pozycji w językach rosyjskim, ukraińskim, polskim i angielskim z zakresu Historii Kościoła, Prawa Kanonicznego, Prawa, Historii literatury, Pedagogiki socjologii i innych dziedzin³⁸;

- prof. zw. dr Jan Ohijenko w latach 1905-1932 wydał drukiem 227 artykułów i publikacji, w językach ukraińskim, rosyjskim, polskim z zakresu filologii, historii kultury, języka cerkiewnosłowiańskiego i paleografii i itp.;

- prof. Mikołaj Arseniew w latach 1910-1932 opublikował 53 pozycje naukowe i artykuły, w językach rosyjskim, niemieckim, angielskim, francuskim i polskim. Tematyka publikacji skupiona była wokół zagadnień z zakresu teologii bizantyjskiej i mistyki, filozofii oraz historii wczesnego chrześcijaństwa;

- prof. Bazyl Bidnow opublikował ponad 80 prac naukowych i artykułów, w językach ukraińskim, rosyjskim i polskim, z zakresu Historii Kościoła Prawosławnego i Historii piśmiennictwa ukraińskiego³⁹;

- prof. Michał Zyzykin opublikował 8 prac naukowych z zakresu prawa kanonicznego w językach polskim i rosyjskim⁴⁰;

- pozostali wykładowcy mogli się poszczycić skromniejszym dorobkiem.

O dorobku uczelni wyższej świadczą również prace studentów. W przeciągu całego okresu istnienia Studium

Teologii Prawosławnej UW obroniono 249 rozpraw magisterskich⁴¹.

W czwartym roku istnienia Studium 1928/1929 wydano pięć pierwszych dyplomów magisterskich.

Tematy prac magisterskich były bardzo różnorodne. Pierwszym absolwentem, który obronił pracę i uzyskał tytuł magistra był ks. Dymitr Sajkowicz, przedstawiając pracę dyplomową: „O nieomyślności i prymacie papieża i nieomyślności Kościoła”. Oceniając pracę prof. M. Arseniew znany ze swej surowości, w recenzji stwierdza, iż przedłożona praca świadczy nie tylko o odczytaniu autora i o jego umiejętności operowania rozległym materiałem ale również o zdolnościach rozumowania teologicznego⁴².

II.3. Dorobek „kościelny” Studium

Na wstępie niniejszego opracowania zaznaczyliśmy, że Studium działało w czasach bardzo trudnych dla Kościoła prawosławnego w Polsce. Można wręcz stwierdzić, że miało być narzędziem rozwiązania przynajmniej części aktualnych wyzwań.

W pierwszej kolejności chodziło o wykształcenie nowych kadr kościelnych. W roku akademickim 1924/25 przyjęło zaledwie 35 studentów. W 1926/27 już 75, a w 1927/28 - 49. W 1929 r. wydano 5 dyplomów, a w 1939 r. - 56. Łącznie przez mury Studium przewinęło się ok. 320 studentów⁴³, a 249 uzyskało stopień magistra teologii. Jeżeli weźmiemy pod uwagę, że w 1922 r. Kościół prawosławny posiadał 1650 duchownych i psalmistów (samych duchownych ponad 1000) to powyższe liczby są imponujące. Choć nie zaspokajały wszystkich potrzeb, mimo wszystko dawały niezbędne minimum świetnie przygotowanych - i w pełni akceptowanych przez państwowe władze, działaczy Kościoła.

Wróćmy na chwilę do zestawienia dziedzin, które znalazły się w zainteresowaniu magistrantów Studium. Największą popularnością i zainteresowaniem cieszyły się:

- historia Kościoła;
- prawo kanoniczne;
- liturgia i archeologia;

(łącznie stanowiły one ponad 50% prac magisterskich na 12 przedmiotów)⁴⁴.

Były to dziedziny niezwykle ważne, jeśli chodzi o aktualną sytuację i problemy Kościoła prawosławnego w Polsce. Absolwenci zdobywali wiedzę odnośnie swej przeszłości, przysługujących im i Kościołowi praw, aktualnych potrzeb oraz celów i zadań w działalności duszpasterskiej. W tym celu poszerzali również swe umiejętności, by

³⁵ Sprawozdanie z działalności Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego, w: Elpis, czasopismo teologiczne, z 1/2, Drukarnia Synodalna, Warszawa 1936, s. XXXIV

³⁶ Sprawozdanie z działalności Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego, w: Elpis, czasopismo teologiczne, z 1/2, Drukarnia Synodalna, Warszawa 1932, s. XVIII

³⁷ Tamże, ss. XVIII-XIX

³⁸ Tamże, ss. XX-XXII

³⁹ Sprawozdanie z działalności Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego, w: Elpis, czasopismo teologiczne, z 1/2, Drukarnia Synodalna, Warszawa 1932, ss. XLI-XLVI

⁴⁰ Tamże, s. XLVI

⁴¹ Lenczewski Mikołaj, Studium Teologii Prawosławnej na Uniwersytecie Warszawskim w latach 1925-1939, ChAT Warszawa 1992, Tabela, s. 78

⁴² Recenzje profesorów..., w: Elpis, czasopismo teologiczne, z 1/2, Drukarnia Synodalna, Warszawa 1932, s. LXIII;

⁴³ Papierzyńska Turek M., Między tradycją..., s. 293, przypis 338; Mariam B. ks., Dzieje Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w latach 1966-89, w.

⁴⁴ Lenczewski M. ks., Studium..., s. 78;

świadomie kształtować religijne życie wiernych w nowej rzeczywistości odrodzonego państwa.

Podobne kierunki pracy naukowej ilustrują nam artykuły wykładowców i studentów Studium, zamieszczone w czasopismach naukowych, w tym na łamach organu naukowego Studium: ELPIS⁴⁵. Bardzo często są to nie tyle „teoretyczne” rozważania i naukowe poszukiwania, co analiza zagadnień i pytań aktualnie nurtujących polskie Prawosławie, np.:

- „Stanowisko Kościoła prawosławnego w Wielkim Księstwie Litewskim i Koronie za panowania Zygmunta I” – Aleksander Łapiński (1936 r.);
- „Współczesny ruch sekciarski wśród prawosławnego społeczeństwa Polski” – Aleksander Łapiński (ELPIS 1933r.);

Studium nie ograniczało się jedynie do kształcenia kadr cerkiewnych. Pośrednio wpływało na całą prawosławną edukację religijną. Tu opracowywano podręczniki do nauki religii dla dzieci i młodzieży ze szkół powszechnych, przygotowywano programy nauczania katechezy. Miało to niebagatelne znaczenie, gdyż władze nie akceptowały nauczania katechezy prowadzonego w oparciu o przedwojenne wzorce i podręczniki. Posługiwanie się nimi mogło skutkować - i skutkowało, delegalizacją punktu katechetycznego⁴⁶. Pamiętajmy również, że absolwenci Studium niejednokrotnie zostawali wykładowcami innych cerkiewnych uczelni. Przekazywali im opracowania, programy i styl pracy badawczo - edukacyjnej uformowany w Studium.

Absolwenci Studium służyli swą wiedzą i talentem nie tylko słuchaczom uczelni i szkół cerkiewnych. Prof. Mirosława Papierzyska – Turek, nie bez racji wspomina w swojej książce: *Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918 - 1939*: „Mając na uwadze problem charakteru narodowego Kościoła (chodzi o czynnik ukraiński - przypis autora) - równoległe do określonych poczynań w dziedzinie polityki kadrowej - władze państwowe usiłowały nie dopuścić do szerszego, tzn. niekontrolowanego przez państwo udziału czynnika świeckiego, społecznego w Kościele, a formą uaktywnienia się jego - obok soboru krajowego, o czym już była mowa - mogły stać się bractwa cerkiewne, podobnie jak to miało miejsce w dawnej Rzeczypospolitej”⁴⁷. Uczniowie studium są tu doskonałym przykładem takiego właśnie angażowania świeckich w życie i działalność Kościoła prawosławnego. Już w 1925 r. powołali oni do życia Koło Naukowe Teologów Prawosławnych. Wspomnijmy o tym nieco szerzej w dalszej części niniejszego artykułu.

W ciągu 15 lat działalności Studium przyczyniło się w znacznym stopniu:

- bezpośrednio: szkoląc przyszłych duchownych;
- pośrednio: przygotowując nauczycieli dla innych szkół duchownych i katechetów...

rozwiązało kadrowe problemy Kościoła, wykształciło kilkuset aktywnych działaczy i obrońców praw Prawosławia, ukazywało wiernym jak ważnym i niezbędnym jest ich angażowanie się w życie Kościoła. W okresie kształtowania się prawnego statusu PAKP i jego praw majątkowych było to nie do przecenienia.

Studium miało ponadto jeszcze jedno ważne znaczenie. Stało się swego rodzaju pomostem łączącym Kościół prawosławny w Polsce ze światowym Prawosławiem. W obliczu autokefalicznego usamodzielnienia się polskiego Kościoła prawosławnego w 1925 r. było to priorytetowym zadaniem.

Mówimy o czasach, gdy świat Prawosławny przeżywał wiele przemian. Patriarchat Moskiewski doświadczył męczeństwa ze strony bolszewików. Załamały się jego struktury. Przyszło się mu złożyć wielką daninę krwi. Patriarchat w Konstantynopolu był świadkiem upadku Imperium Otomańskiego i narodzin Turcji, wobec której należało określić swój stosunek. Kościół w Rumunii podniesiony został do rangi patriarchatu. Rozpad Cesarstwa Austro - Węgierskiego miał przeogromny wpływ nie tylko na Patriarchat Serbski, ale i na wszystkich Prawosławnych na północnych Bałkanach.

Przemiany nie ominęły polskiego Prawosławia. Odcięte od dotychczasowej zwierzchności kanonicznej - Patriarchatu Moskiewskiego, pilnie potrzebowało normalizacji stosunków z Rzeczypospolitą. Brak jasnej wykładni statusu kanonicznego pozwalał władzom mieszać się w wewnętrzne sprawy Kościoła, destabilizować jego życie a nawet dopuszczać do prześladowań, o czym już wspominaliśmy. Ostatecznie zdecydowano się ubiegać o status kościoła autokefalicznego. Negocjacje z Patriarchatem Moskiewskim nie przyniosły spodziewanych rezultatów. Dużo owocniejsze okazało się odwołanie do XVII-wiecznych konstantynopolitańskich tradycji. Ostatecznie w 1925 r. uzyskaliśmy autokefalię z Patriarchatu Konstantynopolitańskiego. Rozpoczął się wieloletni proces akceptacji tego wydarzenia przez lokalne Kościoły prawosławne. Potrzebowaliśmy „ambasadorów” naszych racji w całym prawosławnym świecie. Mogli to być nasi przedstawiciele w innych krajach, bądź prawosławni obcokrajowcy zatrudnieni u nas.

Już w trakcie organizacji Studium planowano zaangażować w proces dydaktyczny szerokie grono wykładowców z bratnich Kościołów prawosławnych. W marcu 1925 r. w piśmie do Ministra WRiOP zakładano zatrudnienie:

- prof. Michała Oksijuka z Kijowa (w latach 50-tych będzie wykładowcą ChAT jako met. Makary);
- prof. Mikołaja Głubokowskiego z bułgarskiej Sofii;
- ks. prof. Sergiusza Bułakowa z czeskiej Pragi;

Ostatecznie z bratnich Kościołów pracownikami Studium zostali:

⁴⁵ W sprawozdaniu rektora UW prof. Włodzimierza Antoniewicza, za rok 1938/39, odnotowano, że na jednego pracownika Studium przypadało 3,92 publikowanych rozpraw naukowych, podczas gdy na wydziale matematycznym jest ich tylko 0,54 (za: Lenczewski M. ks., Studium..., s. 21-23;).

⁴⁶ W praktyce „legalnym” nauczaniem, między innymi z w/w powodów objęto zaledwie 10 tys. prawosławnych dzieci. Jak na 3, 5 milionową społeczność to bardzo mało. Patrz: Mironowicz A., Kościół prawosławny na ziemiach..., s. 171 - 172;

⁴⁷ strona 294;

- z Patriarchatu Konstantynopolińskiego: archimandryta Hilarion Basdekas (absolwent Akademii Teologicznej w Petersburgu i Uniwersytetu w Oxfordzie) i dr Aleksander Zotos (późniejszy prof. i bp Patriarchatu Eku-
menicznego);

- z Patriarchatu Moskiewskiego: prof. Mikołaj Arseniew (absolwentami rosyjskich akademii teologicznych byli ponadto: Metropolita Dionizy Waledyński, prof. Bazyli Bidnow, prof. Aleksander Łotocki, prof. Włodzimierz Kułakow i prof. Hiparion Basdekas);

- z Czech: prof. Aleksander Potocki i prof. Bazyli Bidnow;

- z Gruzji: ks. prof. archimandryta Grzegorz Peradze (absolwent teologii protestanckiej w Berlinie);

- z Rumunii: prof. Sergiusz Kisiel - Kisielewski oraz dr Justyn Moisescu.

Poprzez pracowników i absolwentów Studium Kościół prawosławny w Polsce nawiązywał dobre relacje z bratnimi lokalnymi kościołami prawosławnymi. Szczególną uwagę należy tu zwrócić na dr Justyna Moisescu. W późniejszym okresie zostanie on najpierw metropolitą Mołdawii i Suczawy a od roku 1977 Patriarchą całej Rumunii. Będzie to nie bez znaczenia dla pogłębienia współpracy między kościołami w Polsce i Rumunii.

Studium reprezentowało PAKP poza granicami prawosławnego świata również poprzez swoich absolwentów. Byli oni delegowani na stypendia do: Sofii, Belgradu, Aten, ale także do Paryża czy Londynu. Utrzymywano kontakty naukowe z uniwersytetami w szwajcarskim Bernie, Norwegii, Szwecji, Anglii. Przyjmowano również do Studium studentów z Bułgarii, Grecji, Finlandii, Konstantynopola, Rumunii, Serbii. Wracając w rodzinne strony zajmowali niejednokrotnie wysokie stanowiska w swoim kościele, co rzutowało na stosunki z naszym, np.:

- Emanuel Fotiadis z Konstantynopola został patriarchalnym kanclerzem;

- Charyton Popow z Bułgarii został redaktorem czasopism religijnych patriarchatu i płodnym pisarzem z zakresu historii i archeologii kościołów w Polsce i Bułgarii;

- Borys Borysewicz został biskupem Kościoła prawosławnego w Ameryce (bp Cyprian);

- Luba Durković z Serbii została profesorem Instytutu Teologicznego w Belgradzie;

- Jan Ławrynowicz, Mitrofan Gutowski i Mściśław Wołosiewicz z Rosji zostali biskupami Patriarchatu Moskiewskiego, a Witalis Borowej proboszczem katedry patriarchalnej i wykładowcą Moskiewskiej Akademii Teologicznej w Siergijewom Posadie⁴⁸;

Prawosławne kościoły krajowe, które prowadziły ożywioną wymianę myśli teologicznej z warszawskim Studium Teologii Prawosławnej nie miały większych problemów z przyjęciem autokefalii naszego Kościoła i podjęciem z nim szerszej współpracy.

Reasumując powstanie, w 1925 r. Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego było

krokiem opatrnościowym. Dało Kościołowi prawosław-
nemu w Polsce szerokie kadry oddanych działaczy i du-
chownych, którzy zaangażowali się w bieżące problemy
Prawosławia. Wspierało jego walkę o normalizację sto-
sunków z państwem, ochronę mienia i równouprawnie-
nie. Sprzyjało normalizacji kształcenia religijnego dzieci
i młodzieży oraz zapewniało mu niezbędne pomoce na-
ukowe. Upowszechniało wiedzę o polskim Prawosławiu
w kraju i za granicą oraz na gruncie lokalnych Kościołów
prawosławnych. Jego absolwenci aktywnie zaangażowali się
również w odbudowę kościelnego życia w rzeczywistości
demokracji ludowej po II wojnie światowej.

Przykładem niech tu będzie absolwent Studium arcy-
biskup Tymoteusz Szretter, któremu przyjdzie się kierować
PAKP w latach 1948-51 oraz 1959-61 czy prof. Aleksander
Łapiński, który pracował nad odrodzeniem Studium jako
Sekcji Teologii Prawosławnej ChAT, a następnie był jej
wykładowcą do lat 70-tych. Absolwent Studium T.P. ks.
Aleksy Znosko w roku 1971 był autorem pierwszego pol-
skiego prawosławnego prawa kanonicznego (*Prawosław-
ne prawo kościelne*).

II.4. Działalność wychowawcza i aktywizacyjna

Uniwersytet to nie tylko kształcenie, ale i praca wy-
chowawcza. Najlepsi nawet wykładowcy kiedyś kończą
pracę ze studentami, których zadaniem jest własne dosko-
nalenie się i samorealizacja. Studenci Studium realizowali
to m.in. w ramach Koła Teologów Prawosławnych i Brac-
twa Teologów Prawosławnych.

Koło Teologów Prawosławnych powołane zostało do
życia 26 listopada 1925 r. Jego siedziba znajdowała się
w budynku internatu dla studentów przy ul. Cyryla i Me-
todego 4. Członkami Koła byli wyłącznie studenci Stu-
dium, zaś opiekunem Koła z ramienia Senatu UW, przez
cały czas jego istnienia, był metropolita Dionizy, który
sprawował ogólny nadzór nad działalnością Koła.

Głównymi zadaniami Koła było merytoryczne wspie-
ranie członków w ich pracy naukowej, a w razie potrzeby
udzielanie (organizowanie) im pomocy materialnej. Koło
Teologów posiadało pięć sekcji:

- homiletyczna;
- naukowa;
- nowych religii i prądów teologicznych;
- abstynencka;
- wydawnicza⁴⁹.

Najbardziej efektywną była praca sekcji homiletycz-
nej. Jej opiekunem był Włodzimierz Kułakow. Praca
w sekcji polegała na opracowywaniu kazań, które nastę-
pnie studenci wygłaszali podczas nabożeństw w Katedrze
Metropoliatnej. Każde kazanie następnie było omawiane
na spotkaniach dyskusyjnych. W ramach sekcji organizo-
wano doroczne spotkania, w których brali udział profeso-

⁴⁸ Patrz szerzej: Mironowicz A., Kościół prawosławny na ziemiach..., s. 170-172;

⁴⁹ Lenczewski Mikołaj, Studium Teologii Prawosławnej na Uniwersytecie Warszawskim w latach 1925-1939, ChAT Warszawa 1992, s. 32

rowie, młodzież, stołeczne duchowieństwo oraz przedstawiciele bratnich Kościołów prawosławnych z zagranicy.

Działalność dwóch kolejnych sekcji: naukowej i nowych religii polegała na organizowaniu spotkań tematycznych, przygotowywaniu i odczycie referatów. Początkowo takie spotkania prowadził prof. B. Bidnow, a od roku 1936 ks. archim. dr Grzegorz Peradze.

Sekcja abstynencka organizowała swym członkom i osobom z zewnątrz kursy abstynenckie organizowane przez Państwową Szkołę Higieny w Warszawie. Propagowała idee abstynenckie na terenach dotkniętych alkoholizmem. Ułatwiała uzależnionym dostęp do terapii. Przeciwdziałała wykluczeniu społecznemu alkoholików.

Zadaniem sekcji wydawniczej było wydawanie czasopisma „Put` prawdy” (Droga prawdy), w którym zamieszczani zarówno prace członków Koła jak i artykuły innych autorów poświęcone tematyce pokrewnej bractwowej.

Koło Teologów spełniało istotną rolę zarówno w pogłębianiu wiedzy religijnej, jak i stymulowaniu aktywności studentów. Przygotowywało ich do samodzielnej pracy duszpasterskiej. Dawało możliwość poszerzania zainteresowań, realizowania się zarówno na gruncie teologicznym jak i pracy społeczno - charytatywnej⁵⁰.

Obok Koła Teologów Prawosławnych istniało także Bractwo Teologów Prawosławnych. W swych szeregach skupiało ono absolwentów Studium T.P. czyli osoby, które już zakończyły uniwersytecką edukację i podjęły pracę zawodową. Jego początki sięgają 1933 roku, kiedy to wśród absolwentów Studium zrodziła się myśl powołania organizacji, zadaniem której byłaby praca religijno-oświatowa wśród społeczeństwa⁵¹.

W odpowiedzi na prośbę skierowaną do Kierownika Studium ks. metropolity Dionizego, Synod Kościoła Prawosławnego w dn. 18 lipca 1933 roku podejmuje decyzję o powołaniu do życia Bractwa Teologów Prawosławnych, określając jego cele:

- obrona Kościoła i wiary prawosławnej,
- praca wśród prawosławnej społeczności w celu włączenia jej do aktywnego działania na różnych płaszczyznach życia kościelnego,
- wzmocnienie więzi ideowej i moralnej, solidarna działalność bractwa,
- wzbogacanie i poszerzanie wiedzy zdobytej w Studium,
- prowadzenie działalności wydawniczej.

Bractwo Teologów Prawosławnych istniało 7 lat (od 1933 do 1939 roku). W tym okresie szeroko rozwinęło działalność oświatową, duszpasterską i wydawniczą. Organizowało konferencje, sympozja, spotkania, w których brali udział hierarchowie, duchowieństwo, wykładowcy i studenci zarówno Studium jak i innych uczelni oraz osoby zainteresowane.

Wśród wielu przygotowanych odczytów warto wymienić przynajmniej kilka ilustrujących sfery zainteresowań Bractwa:

- Ks. Filoteusz Nazarko – wykład na temat wybitnego duszpasterza św. Jana z Kronsztadu;

- Ks. Teofan Protasewicz – znakomity kaznodzieja, wygłosił wykład na temat; „Hierarcha Teofan Pustelnik Wyszeński jako wzór arcybiskupa prawosławnego”;

- Ks. Dymitr Sajkowicz - pierwszy magister Studium wygłosił odczyt na temat; „Co oczekuje nas za grobem?”;

Powyższe przykłady wystąpień świadczą o wielkim wpływie na byłych studentów metropolity prof. Dionizego Waledyńskiego. Na zajęciach zachęcał podopiecznych do wzorowania się w późniejszej pracy duszpasterskiej i naukowej na takich autorytetach jak św. Jan z Kronsztadu czy św. Teofan Pustelnik. Jak widać te wezwania były skuteczne. Zainteresowanie członków Bractwa tematami z zakresu filozofii chrześcijańskiej i duchowości można przypisać oddziaływaniu wybitnego prof. M. Arseniewa⁵². Nieco mniejsze było zainteresowanie tematyką historyczną i prawną.

Bractwo Teologów od 1934 r. wydawało czasopismo „Więstnik Bractwa Prawosławnych Teologów w Polsce”, w którym zamieszczono wiele artykułów teologicznych autorów polskich i zagranicznych. Komentowały one wydarzenia w życiu Kościoła w Polsce. Dotyczyły zagadnień metodycznych z zakresu nauczania religii dzieci, liturgiki, homiletyki, itp. Opisywały działalność Bractwa Teologów Prawosławnych.

Staraniami Bractwa wydano:

- serię wydawniczą „Biblioteka Bractwa”;
- ks. metr. prof. Dionizego Waledyńskiego „Chrześcijaństwo i sztuka”;
- prof. M. Arseniewa „O sporze sofiańskim”;
- prof. A. Kartaszowa „Praktyka prawa apelacyjnego patriarchów konstantynopolitańskich”;
- prof. M. A. Taube „O niezapisanych w ewangelii słowach Chrystusa”;
- ks. K. Gawryłkova „Pogadanki z dziedziny religii z młodszymi dziećmi”⁵³.

Wszystkie publikacje wydawane przez Bractwo były wysyłane za granicę. Działalność Bractwa i znalazła uznanie wśród pracowników wyższych szkół teologicznych za granicą, o czym świadczą czasopisma kościelne m.in. „Raze de Lumina” w Bukareszcie, „Pantenos” w Aleksandrii, „Svetosavlije” w Belgradzie, „Svjataja Ziemia” w Jerozolimie, oraz inne, które dokonywały tłumaczeń i przedruków artykułów publikowanych przez Bractwo.

III. Prawosławne Seminarium Duchowne

Wrzesień 1939 r. - stał się tragedią Rzeczypospolitej i wszystkich jej obywateli niezależnie od wyznania, religii czy poglądów. Mimo wcześniejszych podziałów wszyscy oni chwycili za broń w obronie Ojczyzny. Już w pierwszych

⁵⁰ Tamże, s. 33

⁵¹ Więstnik Bractwa Teologów prawosławnych w Polsce, 1934, wyd. I, ss. 1-6,

⁵² Więstnik Bractwa Teologów Prawosławnych w Polsce, t. X, 1938r; por. Lenczewski Mikołaj, Studium Teologii Prawosławnej na Uniwersytecie Warszawskim w latach 1925-1939, ChAT Warszawa 1992, s. 36

⁵³ Tamże, s. 36

dniach kampanii wrześniowej metropolita Dionizy wzywa prawosławnych do obrony Polski. Przykład dał naczelny kapelan prawosławnego Ordynariatu Wojskowego ks. płk. Szymon Fedorońko. Walczy, dostaje się do bolszewickiej niewoli, zostaje stracony w Katyniu. Jego synowie Orest, Aleksander i Wiaczesław walczą w kampanii, Powstaniu Warszawskim, na zachodnim froncie. Wszyscy oddali za Ojczyznę swe życie. Ks. płk. Bazyli Matrysz szczęśliwie przetrwa kampanię wrześniową. Zostanie zamordowany na Chełmszczyźnie podczas krwawej zawieruchy lat 40-tych. Takich prawosławnych rodzin było wiele.

Pod okupacją życie Kościoła prawosławnego uległo pełnej destabilizacji. Część jego terenów i ziem bezpośrednio włączono do Rzeszy. Z centralnej Polski utworzono marionetkowe Generalne Gubernatorstwo. Wschodnie Kresy najliczniej zamieszkałe przez Prawosławnych stały się częścią Związku Radzieckiego. W każdej z tych części życie religijne kształtowało się całkowicie odrębnie. We wszystkich jednak pozbawione było pełnej samodzielności.

Dotyczyło to również kościelnej edukacji teologicznej. Na ziemiach przejętych przez bolszewicką Rosję nie było mowy o restytuowaniu systemu kościelnego szkolnictwa. Szybciej można się było spodziewać likwidacji tego co pozostało po minionym okresie (szkolnictwa najniższego szczebla). Duchowni mogli jedynie myśleć o nauce w seminariach w głębi państwa radzieckiego. Sytuacja jeszcze bardziej się skomplikuje, gdy ziemie te przejmą w 1941 r. Niemcy. Zawierucha wojenna, kształtowanie się nowych, niekanonicznych struktur kościelnych (np. autonomiczne kościoły prawosławne na Białorusi i Ukrainie), stałe przesuwanie się granicy, niepokoje i walki narodowościowe nie sprzyjały zajmowaniu się sprawami edukacyjnymi.

Ziemie włączone do Niemiec podlegały arcybiskupowi berlińskiemu Serafinowi (Lade). Panowała tu względna stabilizacja.

Tereny Generalnego Gubernatorstwa pozostały pod władzą metropolity Dionizego. Hierarcha został zmuszony do złożenia deklaracji lojalności. Na szczęście nie wiązało się to z praktyczną współpracą z władzami. Nie przynosiło też jednak Kościołowi żadnych profitów oprócz zezwolenia na legalną obsługę wiernych. Widać to między innymi w kwestii szkolnictwa teologicznego.

Hierarchowie bardzo szybko zdali sobie sprawę, że nie uda się nie tylko odrodzić Studium Teologii UW ale także otwarcie zwykłego seminarium będzie niezwykle trudne. Niemcom zależało nie na zaspokajaniu duchowych potrzeb ludności, lecz na sprawnym zarządzaniu nią, np. za pośrednictwem kościołów. Wpływali więc na wybory biskupów by mieć kontrolę nad administracją kościelną. Duchowni – w ich mniemaniu, mieli być posłuszni a nie wykształceni. Organizacja seminarium napotykała więc poważne problemy. Dopiero w drugim etapie wojny, wraz z przyłączeniem do Rzeszy zachodniej Białorusi i Ukrainy (dawniej należących do Polski) udało się zorganizować seminaria w: Warszawie (1942-44) i Chełmie (1943-44)⁵⁴.

Nie należały one jednak do wybitnych jednostek naukowych. Ograniczały się jedynie do kształcenia duchownych (tak też przewidywał ich statut) i zaspokajania najbardziej aktualnych potrzeb. Nie były jednak mikrouczelniami. W Warszawie naukę pobierało 70 alumnów. W Chełmie jeszcze więcej.

Wraz z nadejściem wojsk wschodniego frontu oba seminaria zakończyły swoją działalność⁵⁵.

Do kwestii odrodzenia prawosławnej działalności edukacyjnej powrócono już w pierwszych miesiącach po wyzwoleniu.

Już 25 listopada 1945 r. metropolita Dionizy kieruje do Ministrów Administracji Publicznej i Oświaty oraz rektora odrodzonego Uniwersytetu Warszawskiego memoriał, w którym prosi o restytuowanie Studium. Władze kościelne starają się wznowić działalność prawosławnego szkolnictwa wyższego opierając się o model międzywojenny (odrębna jednostka edukacyjno – naukowa na państwowej uczelni wyższej, w miarę niezależna w swych strukturach personalnych i programowych). Przez trzy lata, mimo akceptacji projektów i słów wsparcia, pozostają one bez realizacji.

III. 1. Organizacja i działalność Prawosławnego Seminarium Duchownego

Nieudane starania u władz państwowych w kierunku odrodzenia Studium Teologii Prawosławnej UW w połączeniu z coraz większą ich „ozębnością” z jednej strony w kontaktach z administracją kościelną, z drugiej strony z osobą metropolity Dionizego⁵⁶, skłoniło hierarchę do szukania innej drogi rozwiązania kwestii edukacji kadr kościelnych. Skoro nie można było powołać uczelni państwowej postanowiono wykorzystać brak zakazu organizowania edukacyjnych jednostek kościelnych.

1 stycznia 1948 r. metropolita Dionizy powołał do życia w Warszawie prywatne Studium Teologii Prawosławnej przy Katedrze Metropolitalnej w Warszawie. Oczywiście nie mogła to być uczelnia wyższa. Na to niezbędne było państwowe zezwolenie. Według projektu mogła pretendować jedynie na średnią szkołę teologiczną. Podobna jednostka edukacyjna istniała w Warszawie przed wojną. Było to Państwowe Prawosławne Liceum Teologiczne w Warszawie. Nie gwarantowało wyższego wykształcenia, ale dawało wiedzę wystarczającą zanim uda się powołać jednostkę wyższego szczebla. Może też biskupowi chodziło o skłonienie tym sposobem władz oświatowych

nalistycznie – ukraińskiego charakteru – patrz szerzej. Sziling J., *Przyczynki do utworzenia prawosławnych seminariów duchownych w Generalnym Gubernatorstwie*, w: *Historia i współczesność*, Warszawa 1987. S. 257-263;

⁵⁵ Seminarium Duchowne w Warszawie przerwało działalność w 1944 r. składając w pierwszych dniach Powstania Warszawskiego w ofierze swoich podopiecznych. Rozstrzelano ich wraz z wychowawcami pod ścianą ogrodzeniową internatu, o czym świadczy upamięniająca tablica.

⁵⁶ Stale wypominano hierarsze deklarację lojalności względem władz niemieckich, zapominając o jego wezwaniach do obrony Rzeczypospolitej z września 1939 r.

⁵⁴ Działo niespełna dwa lata. Jego rektorem został Semen Semereka, pod którego kierownictwem uczelnia nabrała charakterystycznego nacjo-

do udzielenia pozytywnej odpowiedzi w sprawie Studium UW.

Niestety sprawa utknęła gdy miesiąc później metropolita znalazł się w areszcie domowym (25.02.1948) a następnie został całkowicie odsunięty od zarządzania kościołem (17.04.1948) i internowany w Sosnowcu.

Tymczasowe Kolegium Zarządzające pod kierownictwem abp. Tymoteusza wznowiło działania w kierunku utworzenia wyższej prawosławnej uczelni. Dopiero w 1950 r. spotkały się one z zainteresowaniem. Niestety problem kształcenia nowych duchownych był bardziej palącym niż działania władz.

Nie zaniechając kwestii powołania studium UW, utworzono Prawosławne Liceum Teologiczne w Warszawie. Prace organizacyjne trwały ponad rok⁵⁷. Rzeczywiste uruchomienie liceum miało miejsce 20.03.1951 r. w cerkiewnym budynku przy ul. Paryskiej 27 w Warszawie (siedziba liceum)⁵⁸. Program nauczania przewidywał trzyletni okres edukacyjny, kończący się średnim wykształceniem. Obok przedmiotów teologicznych duży nacisk kładziono na naukę języków starożytnych i współczesnych. Przewidywano również zapoznanie studentów z prawodawstwem polskim, konstytucją oraz zagadnieniami społeczno – politycznymi.

Rektorem powołano ks. Aleksandra Kalinowicza. W skład kadry pedagogicznej obok rektora wchodził m.in.: bp. Tymoteusz Szretter, ks. A. Kalinowicz, p. Aleksander Łapiński, p. Jan Gołubowski, p. Paweł Woskresieński. Wszyscy oni byli dawnymi absolwentami Studium Teologii Prawosławnej UW. Nieco później dołączyli do nich: ks. Aleksy Szemieli, ks. Mikołaj Niesłuchowski, ks. Wsiewołod Łopuchowicz, p. Mikołaj Sendulski.

Powyższych planów nie udało się w pełni zrealizować. Przybyły do Polski metr. Makary Osijuk dokonał ich znaczącej korekty. 01.09.1951r. liceum przemianowano na Prawosławne Seminarium Duchowne. Zrezygnowano z większości świeckich przedmiotów (zachowano Konstytucję PRL). Co za tym idzie zrezygnowano ze średniego „świeckiego” wykształcenia. Cykl nauczania rozszerzono do lat czterech. Zwiększono znacząco liczbę przedmiotów teologicznych. Na liście wykładów znalazła się teologia dogmatyczna i moralna, katechizm, egzegeza Starego i Nowego Testamentu, liturgia, ustaw cerkiewny, śpiew, język cerkiewny – słowiański, i in. Duże znaczenie miały

praktyki w warszawskich świątyniach Św. Marii Magdaleny i Św. Jana Klimaka.

Obok spraw gospodarczych (brak podręczników, braki w wyposażeniu i posiłkach, brak mieszkań dla seminarzystów – już w pierwszym roku działalności zgłosiło się ich ponad 15) najbardziej palącym problemem było skompletowanie kadry pedagogicznej. Rektorem seminarium (1.10.1951) został hajnowski duchowny protoprezbiter Serafin Żeleźniakowicz. Jego pracę wspierało warszawskie duchowieństwo: ks. Aleksy Szemieli, ks. Mikołaj Niesłuchowski, ks. Wsiewołod Łopuchowicz, ks. Mikołaj Lenchewski.

Pierwszych 15 absolwentów opuściło mury seminarium w 1954 r.⁵⁹ W kolejnych było podobnie. Mimo wszystko w dalszym ciągu było to zbyt mało biorąc pod uwagę potrzeby Kościoła. Dodatkowo seminarium nie zapewniało wyższego wykształcenia. Prowadzono więc dalsze prace w celu rozbudowy seminarium (w 1956 r. przystąpiono do nadbudowy 2 piętra gdzie przeniesiono pokoje dla seminarzystów), powołania teologicznej uczelni wyższej. To ostatnie zmuszało do zapewnienia średniego wykształcenia przyszłym kandydatom na studia. Tymczasem prywatny/kościelny charakter seminarium jak też jego program nie zapewniał seminarzystom średniego wykształcenia. W porozumieniu z władzami świeckimi od 1958 r. seminarzyści obligatoryjnie zostali słuchaczami Liceum dla Pracujących nr 5 w Warszawie. Po czterech latach nauki przystępowali do egzaminu dojrzałości⁶⁰. Przynależało zreorganizować siatkę przedmiotów i godziny wykładowe by popołudniami seminarzyści mogli uczestniczyć z zajęciami licealnych.

Kolejnym powodem powyższej reorganizacji było też utworzenie w 1957 r. Sekcji Teologii Prawosławnej Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej. Aż do 1968 r. - oddanie do użytku gmachu akademii przy ul. Miodowej 21, znaczna część zajęć dla prawosławnych studentów odbywała się w gmachu seminarium na ul. Paryskiej.

W/w zmiany wiązały się z potrzebą wydłużenia nauki – brakowało godzin dla przedmiotów teologicznych. Pierwsze zmiany przeprowadzono w roku 1960. Opracowano wówczas statut seminarium i regulamin internatu. Część przedmiotów podzielono na dwie części. Podstawy miały być przekazywane w seminarium a zagadnienia szczegółowe na Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej. Nie wszyscy seminarzyści kontynuowali naukę na studiach wyższych. Kolejna reforma programu nauczania była więc tylko kwestią czasu. Chodziło o pełniejsze przekazywanie wiedzy teologicznej i usprawnienie zajęć licealnych. Z dniem 1.09.1970 r. Ministerstwo Oświaty i Wychowania powołało przy seminarium filie Liceum Ogólnokształcącego dla Pracujących (główna siedziba przy ul. Kordeckiego). Zajęcia z przedmiotów licealnych – pełny zakres - odbywały się przez trzy dni w tygodniu, w budynku seminarium (w tym czasie był on już rozbudowany o jedno pię-

⁵⁷ Wykorzystano ten czas również na uzyskanie wszystkich niezbędnych zezwoleń. Kościół – choć deklarował utworzenie prywatnego liceum, pragnął uniknąć sytuacji utworzenia uczelni bez zgody władz. Nie szukał ich wsparcia. Dążył jednak by zaakceptowały one jego decyzję. Nastąpiło to 7.03.1951 r. Urząd ds. Wyznań pisemnie przyjął do wiadomości decyzję o powołaniu Liceum i wyraził zgodę na rozpoczęcie wykładów z dniem 20.03.51 r.

⁵⁸ Budynek posiadał w tym okresie tylko dwie kondygnacje i podpiwniczenie (nie było jeszcze ostatniego piętra z mieszkaniami dla podopiecznych). Wezwnięż mieściła się w nim Drukarnia Synodalna a na I piętrze kaplica Wprowadzenia do świątyni Przenajświętszej Bogurodzicy naok. 200-250 osób. Teraz w podpiwniczeniu urządzono stołówkę i kuchnię (oraz pomieszczenia gospodarcze), na parterze zaplecze administracyjne i pokoje dla seminarzystów, większą część świątyni - ok. 70% powierzchni, przeznaczono na 4 klasy.

⁵⁹ Pierwsze roczniki liczyły po ok. 14-16 osób później spadną do 8 - 10.

⁶⁰ Zgoda na niniejsze przemiany była następstwem uruchomienia w 1957 r. sekcji teologii prawosławnej Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej, którą pragnęła zasilać większość absolwentów seminarium.

tro, na którym zorganizowano internat). Teologia również doczekała się rozszerzenia bloku przedmiotów. Od roku szkolnego 1970/1971 wydłużono czas nauki w seminarium do lat sześciu.

Jak się wkrótce okazało, mimo rozbudowy budynku, nie był on w stanie pomieścić znacznie powiększonej liczby seminarzystów (dodatkowe dwa roczniki) – dodatkowo odnotowano wówczas większe niż zwykle zainteresowanie studiami teologicznymi. Rozpoczęto wówczas przygotowania do kolejnej reorganizacji. Zakładała ona podział seminarium na dwa etapy: „niższe” - cztery lata w Warszawie oraz dwa lata kończące edukację w „wyższym seminarium” w Monasterze Św. Onufrego w Jablecznej. W tym celu rozpoczęto wznoszenie specjalnego budynku dla potrzeb edukacyjnych (obecne tzw. pokoje biskupie). Z czasem powołano tu również tzw. „0” – klasę przygotowującą dla osób, które rozpoczynały naukę w seminarium od Jablecznej posiadając już średnie wykształcenie⁶¹.

Tak znaczne zmiany programowe musiały się wiązać z rozszerzeniem i zmianami w gronie kadry pedagogicznej. Powierzono je nowemu rektorowi (od 21.09.1970 r.) ks. Wiaczesławowi Rafalskiemu oraz rektorowi wyższego seminarium w Jablecznej ks. archim. Sawie Hrycuniakowi (1.09.1974 r.)⁶². Obok wiedzy teoretycznej duży nacisk kładziono na zdobywanie praktyki parafialnej. Przejawem tego było wspieranie przez seminarzystów okolicznych parafii, prowadzenie miejscowych chórów, czytanie i pomoc na nabożeństwach. Chór uczelni dawał koncerty na klasztornych nabożeństwach i w okolicznych parafiach. Ta symbioza klasztoru i seminarium skutkowała również nowymi powołaniami do stanu zakonnego.

Kolejnymi rektorami wyższego seminarium w Jablecznej byli: ks. Jan Sezonow (1982-84 – jednocześnie rektor w Warszawie), ks. Bazyli Roszczenko (1984-89), ks. bp. Abel Popławski (1989-90), ks. ihum. Warsonofiusz Doroszkiewicz (1990-91), ks. bp. Abel Popławski (1991-92).

Na stanowisku rektora seminarium duchownego w Warszawie zmian było niewiele. Po ks. Janie Sezonowie (1977-87) powołany zostaje ks. Jerzy Tofiluk, pełniący tę funkcję z oddaniem do dnia dzisiejszego. Przyszło mu się zmierzyć z kilkoma gruntownymi reformami polskiej oświaty, które w sposób bezpośredni odbijały się na strukturze i organizacji pracy seminarium. Już w 1991 r. decyzją Ministerstwa Edukacji Narodowej likwidacji uległa filia liceum przy seminarium. Utracono możliwość przekazywania podopiecznym średniego wykształcenia, a co za tym

idzie ich kontynuacji studiów teologicznych na Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej. W przeciągu roku przygotowano założenia reformy. Seminarium przekształcono w wyższą szkołę zawodową przyjmującą kandydatów już posiadających średnie wykształcenie (czyli starszych niż dotychczas). Przy tym likwidacji uległa większość przedmiotów świeckich (z wyłączeniem części języków, w przyszłości przywrócone zostaną przedmioty dające przygotowanie katechetyczno – pedagogiczne). Cykl nauczania został skrócony do lat czterech. Taka sytuacja spowodowała również rozwiązanie wyższego seminarium w Jablecznej. Z tym związana była również redukcja kadry nauczycielskiej. Innaczej należało również zorganizować pracę wychowawczą. Z Jablecznej przeniesiona została ona do internatu seminarium (od tego momentu wzrosło znaczenie roli wychowawców).

Kolejną reformę wywołało przyjęcie w 1998 r. nowelizacji ustawy: O stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. Podnosiła ona rangę kościelnego szkolnictwa. Seminarium uzyskało możliwość nadawania swym absolwentom tytułu licencjata teologii⁶³. Nie nastąpiło to jednak automatycznie. Seminarium musiało rozbudować swą bazę naukową – zapewnić odpowiednią ilość samodzielnych pracowników naukowych i rozszerzyć blok wykładanych przedmiotów. Od tego czasu może się ono poszczycić tytułami doktorskimi i profesorskimi, a wśród wykładanych przedmiotów odnajdziemy w min.: dydaktykę, katechetykę, psychologię, metodykę, i in. Zreformowano ponadto program nauczania zamykając go w sześciu semestrach.

Na dzień dzisiejszy seminarium wypromowało ponad 700 absolwentów. Ponad 99% obecnego duchowieństwa PAKP to wychowankowie seminarium. Ok. 50 % słuchaczy prawosławnej teologii ChAT (sekcji prawosławnej) to absolwenci seminarium. Ponad połowa naszych mnichów i mniszek tutaj właśnie zdobywała wykształcenie teologiczne. Znaczenie i ranga tej uczelni są więc nie do przecenienia.

IV. Sekcja Teologii Prawosławnej Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej

Powojenne starania o restytuowanie wyższego prawosławnego szkolnictwa teologicznego napotykały w Polsce olbrzymi sprzeciw władz centralnych. Nie tylko nie chciano odrodzenia Studium Teologii Prawosławnej, ale do 1954 r. zlikwidowano wszelkie wydziały teologiczne na państwowych uczelniach wyższych. Miało to osłabić edukacyjne i kadrowe możliwości poszczególnych wyznań⁶⁴. Zasadniczo chodziło o najwięksi z nich – Kościół rzym-

⁶¹ W 1977 r. podjęto próbę przeniesienia do Jablecznej całego seminarium. Plany zostały zaakceptowane przez sobór biskupów. Sprzeciwiła się im jednak większość wykładowców wskazując, że w klasztorze nie ma odpowiedniego zaplecza lokalowego, a tym bardziej naukowego do przeprowadzenia takiej reformy. Nie było również możliwości zapewnienia seminarzystom zdobywania średniego świeckiego wykształcenia na dotychczasowych warunkach. Wobec powyższego niniejszą reformę zarzucono. Doszło jedynie do zmiany na stanowisku rektora seminarium w Warszawie. Z dniem 1.07.77 został nim ks. Jan Sezonow, dotychczas prowadzący zajęcia z egzegezy Nowego Testamentu.

⁶² W 1974 r. w związku ze śmiercią ks. Rafalskiego (17.09.74) nastąpiła również zmiana na stanowisku rektora seminarium w Warszawie został nim dotychczasowy wykładowca teologii moralnej ks. Roscisław Kozłowski.

⁶³ W przypadku ich dalszych studiów mieli możliwość – po zdaniu różnic programowych, być przyjmowanymi nie na pierwszy a na wyższe roczniki uniwersyteckie.

⁶⁴ Utworzenie więc w 1951 r. Prawosławnego Liceum Teologicznego winniśmy więc postrzegać jako niebywały sukces ówczesnej hierarchii.

skokatolicki. Gdy jasnym się stało, że katolicy są wstanie utworzyć własną, prywatną uczelnię, władze nieco zmieniły swoje plany i podjęły rozmowy na temat utworzenia, pod ich patronatem (uczelnia państwowa) akademii ekumenicznej dla pozostałych chrześcijan.

Miała ona powstać na bazie Wydziału Teologii Ewangelickiej Uniwersytetu Warszawskiego. Z czasem mogły w niej powstać wydziały/sekcje innych wyznań. Uczelnia miała być samodzielną jednostką państwową. Nie określano w jakich pomieszczeniach i w jakich strukturach kościelno – programowych winna się zamknąć.

Mimo tych organizacyjnych niedociągnięć 16.11.1954 decyzją Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego powołano do życia Chrześcijańską Akademię Teologiczną w Warszawie. Jej tymczasową siedzibą były kościelne pomieszczenia w Chylicach (Konstancin) pod Warszawą. Pierwszym rektorem mianowano ks. prof. Wiktora Niemczyka a wykładowcami prawie w całości byli ewangelicy.

Nawet w takim (ewangelickim) kształcie ChAT był dla Kościoła prawosławnego wielką szansą. Od razu rozpoczęto więc starania o jej rozszerzenie o sekcję prawosławną. Moment był tym właściwszy, że wraz ze śmiercią Stalina w 1956 r. również w sprawach religijnych, stosunkach państwo - kościół nastąpiła przysłowiowa odwilż.

IV.1. Organizacja i działalność Sekcji Teologii Prawosławnej ChAT

Staraniami metr. Makarego Osijuka powstała komisja negocjująca z władzami utworzenie przy ChAT Sekcji Teologii Prawosławnej⁶⁵. W początkach 1957 r. podjęto starania o powołaniu mieszanej komisji (profesorowie ChAT, Kościół prawosławny, przedstawiciele ministerstwa) w wyżej wymienionej sprawie. Proponowano nawet by na potrzeby sekcji przekazać połowę byłego cerkiewnego budynku przy ul. Św. Cyryla i Metodego, zajmowanego wówczas przez milicję. W toku prac otwartość na potrzeby prawosławia była większa ze strony Akademii aniżeli władz. Praktycznie na dzień 8.07.1957 projekt Wydziału (godzono się ewentualnie na sekcję) był gotowy i przedstawiono go do państwowej aprobaty.

30.07.1957 r. Minister Szkolnictwa Wyższego wydał zarządzenie odnośnie powołania na ChAT nowej sekcji – prawosławnej (nie wyrażono jednak zgody na przekazanie dla niej części budynku przy ul. Św. Cyryla i Metodego). Jej kierownikiem został sam metropolita Makary (obejmując jednocześnie stanowisko kierownika katedry patrologii). Początkowo w sekcji prawosławnej zatrudniono jedynie dwóch prawosławnych wykładowców: ks. mgr. Jerzego Klingera i dr Aleksandra Łapińskiego (inni kandydaci nie mieli stosownego przygotowania). Braki kadrowe były uzupełniane przez zatrudnionych ewangelików⁶⁶.

⁶⁵ W w/w okresie pracownikiem Urzędu ds. Wyznań był były asystent Metropolity Dionizego Waledyńskiego - w Studium Teologii Prawosławnej UW, p. Serafin Kiryłowicz, co dawało szansę na pozytywne spojrzenie władz na edukacyjne plany Kościoła prawosławnego.

⁶⁶ Wsparciem dla studium był m.in. wybitny ewangelicki wykładowca

Objęli oni nawet kierownictwo nad poszczególnymi katedrami (księża: W. Niemczyk, K. Wolfram, W. Gaspary i ks. prof. Jan Szeruda). Sekcja składała się z pięciu katedr (w roku 1958 kierowali nimi):

Starego Testamentu;	ks. Jan Szeruda
Nowego Testamentu;	abp. Tymoteusz Szretter
Historii Kościoła Powszechnego;	ks. Waldemar Gaspary
Patrologii;	met. Makary Osijuk
Teologii dogmatycznej i moralnej;	ks. Jerzy Klinger

Z biegiem lat sekcja coraz mocniej korzystała nie tylko z programów, struktury i dorobku naukowego Studium TP UW, ale i jego wychowanków, jako swych wykładowców. Nie sposób nie wspomnieć tu: dr. Aleksandra Łapińskiego (od 1957), dr. abp. Tymoteusza Szrettera (1958), p. Mikołaj Sendulski (1958), ks. dr. Atanazego Semeniuka (1960), mgr Piotra Domańczuka (1960), ks. mgr Mikołaja Lenczewskiego (1968), ks. dr. Aleksego Znosko (1967), ks. dr. Aleksego Szewiela (1962), i in.⁶⁷

Z czasem wzrastała także liczba przedmiotów. Coraz częściej obejmowali je prawosławni wykładowcy. Nie zmieniały się jednak warunki lokalowe. Zajęcia dla pierwszych 17 studentów w 1957 r., częściowo prowadzono w siedzibie Akademii w Chylicach a częściowo w gmachu seminarium duchownego przy ul. Paryskiej 27.

Po śmierci metropolity Tymoteusza (1962 r.) w sekcji zaszły zmiany na stanowiskach wykładowców. Do grona pedagogicznego dołączyli ks. mgr. Serafin Żeleźniakowicz i ks. mgr. Aleksy Szewiel (wkrótce obaj uzyskali tytuły doktora teologii). Mimo wszystko do końca lat sześćdziesiątych zmagano się z problemami kadrowymi.

W międzyczasie Akademia w 1968 r. przeniosła się do nowego budynku, w Warszawie przy ul. Miodowej 21. Znacznie poprawił się komfort prowadzenia zajęć dydaktycznych. Było to o tyle ważne, że już rok wcześniej – w celu podniesienia poziomu parafialnego duchowieństwa, utworzono przy uczelni zaoczne studium teologiczne, które spotkało się z dużym zainteresowaniem. W podobnym celu w 1973 r. przygotowano i przeprowadzono kursy doszkalające dla prawosławnego duchowieństwa. Wzięło w nich udział 55 duchownych. Uczestnicy zbierali się raz w miesiącu na dwa dni (m.in. w Białymstoku). Tak szeroka działalność była w stanie zaspokoić potrzeby personalne. Pod koniec lat 60-tych Akademia mogła się pochwalić: 2 profesorami zwyczajnymi, 2 nadzwyczajnymi, 2 docentami, 6 adiunktami, 4 wykładowcami, 3 asystentami, 2 lektorami języków i 5 wykładowcami zajęć zleconych⁶⁸. To było wielkie osiągnięcie. Od tego czasu

ks. dr. Jan Bogusław Niemczyk (innych wykładowców wspominam w kolejnych zdaniach).

⁶⁷ Zagadnienia personalnej obsady wykładów i katedr jeszcze przez długi czas będą jednym z największych problemów Sekcji. Dla przykładu w roku 1958 kierownikiem Katedry Pisma Św. Nowego Testamentu został abp. Tymoteusz Szretter. Jednocześnie wraz z dr. Aleksandrem Łapińskim warunkowo przyznano mu tytuł naukowy zastępcy profesora. Gdy obaj wykładowcy nie złożyli w terminie prac habilitacyjnych w 1961 r. obu zdegradowano do starszego wykładowcy (tytuły zastępcy profesora zostały zlikwidowane).

⁶⁸ W 1977 r. zajęcia prowadziło 2 prof. zw., 3 nadzwyczajnych, 3 docen-

– liczba wykładowców, będzie się utrzymywała na stałym poziomie. Większe zmiany dotyczyć będą jedynie katedry Historii Kościoła. Przez pierwsze lata miała ona charakter „międzysekcyjny”. Prowadzona przez ks. prof. Gasparego zatrudniała wykładowców trzech wyznań i obsługiwała wszystkie sekcje. Później została podzielona pod względem wyznaniowym. Od strony prawosławnej kierownictwo przejął ks. docent Aleksander Łapiński.

Życie wciąż jednak płynie i nie znosi bezruchu. W drugim dziesięcioleciu działalności Sekcji odeszli do wieczności: Ks. J. Klinger (pierwszy prawosławny wykładowca w naczelnych władzach uczelni – prorektor), ks. A. Łapiński. Ich miejsce wypełnili nowi: ks. archim. Sawa Hrycuniak, p. Jan Anchimiuk (abp. Jeremiasz), ks. Rościśław Kozłowski, p. Marian Bendza. Młoda kadra wносиła nowego ducha i nowe formy działalności. Szczególnie ważne były pozauczelniane spotkania z młodzieżą. Efektem ich było powstanie w 1980 r. Koła Teologów Prawosławnych. Pierwszym jego opiekunem był p. Jan Anchimiuk, a w dużej mierze należeli do niego studenci ChAT⁶⁹.

Bardzo poważne zmiany przyniosły przemiany polityczno – społeczne 1989 r. Dawały one uczelniom wyższym możliwość bardziej wszechstronnego działania. Na ChAT dochodzi do bliższej współpracy z poszczególnymi Kościołami i studentami. Opracowano nowe statuty a w roku akademickim 1991/92 rozpoczął działalność Ekumeniczny Instytut Pedagogiczno-Katechetyczny⁷⁰, przygotowujący przyszłych nauczycieli katechezy (na początku przystąpili do niego już uczyący katecheci w celu podniesienia swych kwalifikacji). W 1996 r. Instytut przekształcono w Ekumeniczny Instytut Pedagogiczny, de facto było to uruchomienie na ChAT - na kierunku pedagogika, 3-letnich licencjackich wyższych studiów zawodowych⁷¹ w zakresie dwóch specjalności: praca socjalna, a rok później pedagogika szkolna i korekcyjna. Z obu kierunków korzystali również prawosławni studenci. Podobnie wykładowcy Sekcji prawosławnej prowadzili zajęcia zlecane i wykłady w innych sekcjach i katedrach.

W roku 1996 r. prawosławny wykładowca – bp. Jeremiasz (Jan Anchimiuk), po raz pierwszy został wybrany rektorem Akademii (to stanowisko obejmował przez trzy kadencje 1996 – 2002 i 2008-12).

Na dzień dzisiejszy Sekcja Teologii Prawosławnej składa się z 6 katedr:

- Pisma Św. Starego Testamentu
- Pisma Św. Nowego Testamentu
- Prawosławnej Teologii Dogmatycznej i Moralnej
- Prawosławnej Teologii Praktycznej

tów, 1 adiunkt, 8 starszych asystentów, 5 wykładowców i 5 wykładowców zajęć zleconych. Później – zakończenie procesu kształtowania się zakresu wykładów, liczba etatów mało się zmieniła.

⁶⁹ Początkowo organizacja nosiła nazwę Koło Teologów Prawosławnych Szkół Teologicznych, Świeckich i Młodzieży Laickiej. Przewodniczącym został p. Eugeniusz Czykwin. Organizacja z czasem rozrosła się i przekształciła w Bractwo Młodzieży Prawosławnej w Polsce.

⁷⁰ Po zakończeniu Instytutu absolwenci otrzymywali tytuł magistra teologii w zakresie pedagogiki religijnej.

⁷¹ Od roku akademickiego 1999/2000 również dwuletnich studiów magisterskich. W 1994 r. na ChAT działają ponadto Studia Doktoranckie.

- Patrologii

- Historii Kościoła Powszechnego i Autokefalicznych Kościołów Prawosławnych

Zatrudnia 14 pracowników naukowo-dydaktycznych. Kierownikiem sekcji jest ks. prof. zw. abp Jerzy Pańkowski. Prawosławni zasiadają też we władzach uczelni. Prorektorem ds. nauki jest abp Jerzy (Pańkowski), zaś dziekanem Wydziału Teologicznego dr hab. Jerzy Ostapczuk, prof. ChAT.

Na zakończenie należy jeszcze podkreślić duchowe pokrewieństwo międzywojennego Studium Teologii Prawosławnej UW i Sekcji Prawosławnej ChAT. Daje nam ono prawo nazywać je matką i córką. Tak jak Studium tak i Sekcja:

- jest ona kuźnią kadr Kościoła prawosławnego (prawie wszyscy obecni nasi biskupi są absolwentami naszej Uczelni, a 5 z nich było bądź jest jej wykładowcami);

- niespełna 95 % naszych duchownych posiadających wyższe teologiczne wykształcenie są magistrami ChAT;

- na dwa ośrodki przygotowujące dyrygentów i psalmistów, więcej ukończyło ChAT niż Hajnowskie Policealne Studium Dyrygentów i Psalmistów Cerkiewnych;

Sekcja bardzo aktywnie angażuje się w rozwiązywanie aktualnych problemów i zadań Kościoła. Gdy w 1990 r. Minister Edukacji Narodowej podjął decyzję o powrocie nauczania katechezy do szkół powszechnych. Kościołowi wówczas groziły poważne braki kadrowo – katechetyczne. Wówczas w ChAT zorganizowano w 1991 r. Dwuletnie Studium Pedagogiczno – Katechetyczne. Przygotowało ono specjalistyczne kadry prawosławnych katechetów. Koordynatorem w zakresie tych działań był dr Jan Zieniuk, wówczas wykładowca ChAT, a następnie Prawosławnego Seminarium Duchownego. Do dzisiaj sprawy prawosławnej katechezy pilotują wykładowcy naszej sekcji:

• były – prof. Jan Zieniuk;

• obecny – ks. dr Andrzej Baczyński pełniący funkcję Referenta Kancelarii Metropolity ds. Katechezy.

Sprawy majątkowe Kościoła – komisję majątkową, zadanie aktywności ekumenicznej, dialogu międzywyznaniowego i międzyreligijnego podobnie jak w okresie międzywojennym, powierzono pracownikom Sekcji.

Sekcja ma też wiele zasług na płaszczyźnie aktywizacji prawosławnej społeczności. Wykładowcy ChAT: abp. Jeremiasz (Jan Anchimiuk) i metr. Sawa (Michał Hrycuniak) walnie przyczynili się do ożywienia działalności młodzieżowej i powstania Koła Teologów Prawosławnych a następnie Bractwa Młodzieży Prawosławnej. Nasi studenci zawsze stanowili teologiczną bazę corocznych zjazdów Bractwa Młodzieży na Św. Górze Grabarce.

Bezpośrednio lub pośrednio Sekcja wywarła wpływ na rozwój cerkiewnej działalności socjalnej. Przykładowo na 8 cerkiewnych domów pomocy społecznej 6 powołali wykładowcy bądź absolwenci sekcji ChAT. Siedem obecnie jest prowadzonych przez chatowskich absolwentów. Najważniejsza prawosławna organizacja charytatywna ELEOS powstała z błogosławieństwa profesora ChAT (metr. Sawy) i prowadzona była przez „wychowanka” Bractwa, o którego związkach z Sekcją już wspominaliśmy. Dzisiaj

na 8 Diecezjalnych Ośrodków Miłosierdzia ELEOS (6 diecezjalnych, 1 wojskowy i 1 metropolitalny), tylko dwa prowadzone są przez osoby nie związane bezpośrednio z Sekcją ChAT. Wielu pracowników prawosławnych domów opieki i specjalistycznych placówek wsparcia dziennego wyszło z murów tej uczelni. Wielu naszych studentów odbywa zawodowe praktyki socjalne we wspomnianych jednostkach pomocowych, na zasadach wolontariatu.

Na koniec, choć powinniśmy od tego rozpocząć, Sekcja ChAT podobnie jak Studium UW jest płaszczyzną międzywyznaniowego spotkania i ekumenicznej współpracy całego Kościoła. Nie chodzi tu o jednorazowe uroczystości, lecz o stałą, przyjacielską współpracę. Rozpoczęła się ona już w pierwszych miesiącach życia Sekcji, gdy Ewangeliści wobec kadrowych problemów Kościoła prawosławnego wspierali nas bogactwem swej myśli intelektualnej, w osobach takich wykładawców jak m.in: ks. dr Karol Wolfram, Ks. prof. dr Woldemar Gastpary, prof. Jan Szeruda, ks. prof. Wiktor Niemczyk, czy w późniejszym okresie ks. dr Jan Bogusław Niemczyk. Nie sposób też zapomnieć o Braciach Starokatolikach: ks. bp. doc Maksymilian Rode, i wielu innych. Jest to zresztą chatowską praktyką po dzień dzisiejszy.

Zawiązane w Akademii przyjaźnie i współpraca przez wykładawców i studentów - przyszłych biskupów, kapłanów, wykładawców, przekładają się na ekumenizm całego Kościoła.

V. Katedra Teologii Prawosławnej Uniwersytetu w Białymstoku

Najmłodszą jednostką prawosławnej edukacji teologicznej jest Katedra Teologii Prawosławnej Uniwersytetu w Białymstoku. Myśl o jej powołaniu pojawiła się wraz z usamodzielnieniem się białostockiej filii Uniwersytetu Warszawskiego w roku 1997. Wyobrażano ją sobie jako bezpośrednią kontynuatorkę międzywojennego Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego. Miała to więc być jednostka nie tyle kształcąca przyszłych duchownych (raczej miała sprzyjać podnoszeniu poziomu wiedzy już działających duchownych) co świeckich naukowców prowadzących szerokie badania interdyscyplinarne i służąca swą wiedzą innym wydziałom i katedrom uniwersytetu. Zasięgiem swego oddziaływania miała też przekraczać wschodnią granicę Polski. O studentów - w związku z usytuowaniem jednostki na terenach z największą liczbą zamieszkania ludności prawosławnej i bliskością Białorusi, raczej się nie obawiano. Mimo wszystkich argumentów „za”, powyższe plany dość długo pozostawały w zawieszaniu.

V.1. Organizacja i działalność Katedry

Do zagadnienia - teologii na Uniwersytecie w Białymstoku powrócono w 1998 r. Początkowo rozważano nad utworzeniem wspólnej (katolicko - prawosławnej) ekume-

nicznej katedry bądź wydziału. Szybko jednak okazało się, że utrzymanie jej wewnętrznej harmonii może być bardzo trudne. Prace skierowano więc w kierunku dwóch katedr międzywydziałowych zależnych bezpośrednio od rektora uczelni. Przygotowano wspólny projekt, który przekazano do rozpatrzenia senatowi.

Uchwałą Senatu Uniwersytetu w Białymstoku, z dnia 14.10.1998 r., podjęto jednomyślną decyzję o współpracy Uczelni z Polskim Autokefalicznym Kościołem Prawosławnym w kierunku utworzenia na Uniwersytecie Katedry Teologii Prawosławnej jako jednostki naukowo-badawczej. Po niespełna czterech miesiącach konsultacji projekt jednostki był już gotowy. Przedstawiono go na Senacie w dniu 13.01.1999 r. Uzyskał on pełną aprobatę. Uchwałą nr 66/99 z dnia 01.02.1999r., Senat powołał do życia Katedrę Teologii Prawosławnej, na prawach jednostki naukowo-badawczej, bez możliwości prowadzenia rekrutacji studentów. Jej zadanie upatrywano w przygotowywaniu programów badawczych, zbieraniu materiałów do przyszłej działalności dydaktycznej (nie rezygnowano z niej) oraz wspieranie innych wydziałów i katedr Uniwersytetu poprzez wykłady autorskie, wspólne badania i konferencje. Jego Eminencja Ks. Metropolita Sawa (Hrycuniak), który został kierownikiem Katedry, w swym wystąpieniu inauguracyjnym zaznaczył bardzo ważną jej rolę: „*Uniwersytet nasz staje się w pełni uniwersytetem na wzór słynnych uniwersytetów Europy, w których wykładano i nadal wykładana jest teologia Kościołów rzymskokatolickiego, protestanckiego, prawosławnego... Nauczanie teologii od samego zarania zorganizowanego szkolnictwa towarzyszyło studiom uniwersyteckim. Tak było na przestrzeni całej historii chrześcijaństwa, tak jest i dzisiaj w społeczeństwach demokratycznych*”. Innymi słowy na pięć lat przed oficjalnym wstąpieniem Polski do Unii Europejskiej, utworzeniem Katedr Teologii Prawosławnej i Teologii Rzymskokatolickiej na Uniwersytecie w Białymstoku, do Europy powracała „polska nauka teologiczna”. Prawosławna Katedra zaś, jako kontynuatorka Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego, powracała do przerwanej w 1939 r. pracy pod patronatem Trzech Św. Hierarchów Bazylego Wielkiego, Grzegorza Teologa i Jana Chryzostoma, których wybrała na swych opiekunów. Stawiała sobie trudne zadanie szerzenia prawosławnej nauki w duchu naukowego obiektywizmu i ekumenicznego poszanowania myśli innych (wyznań, religii).

Siedzibą Katedry stał się budynek Centrum Kultury Prawosławnej przy ul. Św. Mikołaja 5. Tym samym Katedra podkreślała, że nie chce zamykać się w naukowych laboratoriach i gabinetach, ale pragnie wychodzić do szerokich odbiorców, nie tylko środowisk akademickich.

Po uroczystym otwarciu Katedra przystąpiła do codziennej pracy. Kierownikiem Katedry został Jego Eminencja Ks. Metropolita prof. dr hab. Sawa (Hrycuniak). Pracownikami: ks. prof. dr hab. Marian Bendza, ks. dr Jerzy Tofiluk, ks. dr Henryk Paprocki, ks. dr Doroteusz Sawicki (plus pracownicy administracji). Mimo braku własnych studentów rozpoczęto działalność naukowo-badawczą. W jej ramach:

- W roku akademickim 1999/2000 zorganizowano „Kurs doskonalenia teologiczno-pedagogicznego dla nauczycieli religii prawosławnej”. W wykładach z 18 grup tematycznych (każda od 4 do 22 godzin akademickich) udział wzięło 154 słuchaczy.

- W roku akademickim 2000/2001 zorganizowano Studium Katechetyczno-Pedagogiczne. Czterdziestu zainteresowanych słuchaczy wysłuchało 25 kursów przedmiotowych, czterech kilkunastogodzinnych wykładów monograficznych i dwóch seminariów dyplomowych. Kurs zakończył się egzaminami z poszczególnych przedmiotów.

- Prowadzono dwuletnie podyplomowe studium teologii prawosławnej;

- Przygotowano program naukowo-badawczy z Historii Kościoła (pod kierunkiem Ks. prof. Mariana Bendzy), którego założeniem docelowym była publikacja pt.: „Historia Starożytnych Patriarchatów Prawosławnych”;

- Katedra zorganizowała wiele konferencji naukowych, m.in.:

- 2000 – pt. „Jezus Chrystus wczoraj, dziś i na wieki” (Hbr 13,8);
- 2001 – pt. „Bogurodzica w teologii i kulcie Prawosławia”;
- 2002 – pt. „Święta Eucharystia w życiu prawosławnego chrześcijanina”;
- 2003 – pt. „Post w tradycji prawosławnej”;
- 2003 – pt. „Prawosławna eklezjologia”;
- 2004 – pt. „Współczesne zagrożenia osoby ludzkiej”;
- 2004 – pt. „Prawosławna eschatologia”;
- 2016 – pt. „Śladami Nektariusza”;
- 2017 – pt. „Bizantyjska tradycja w obrzędowości słowiańskiej”;

Powyższe konferencje (za wyjątkiem czwartej) miały zasięg międzynarodowy. Katedrze udało się nawiązać aktywną współpracę z uczelniami teologicznymi Grecji, Francji, Rumunii, Białorusi. Często organizowane są naukowe spotkania z wykładowcami i duchownymi z w/w kościołów.

- Od roku 2000 Katedra patronuje Olimpiadzie Prawosławnej Wiedzy Teologicznej dla szkół ponadgimnazjalnych (akredytowanej przez Ministra Edukacji Narodowej);

- Katedra jest też współorganizatorem Wszechnicy Kultury Prawosławnej;

- Prowadzi wykłady otwarte w ramach Forum Myśli Teologicznej;

- W ramach współpracy z Katedrą Teologii Rzymskokatolickiej Uniwersytetu w Białymstoku w 2002 r. zorganizowano dwudniową konferencję pt.: „Duchowość chrześcijańskiego wschodu i zachodu”;

- Efektywnie współpracowano z bratnimi wydziałami, np.: ekonomii, prawa, socjologii i in., prezentując wykłady autorskie na różnorodną tematykę;

- Systematycznie wydawany jest rocznik naukowo – teologiczny ELPIS (kontynuacja tradycji czasopisma Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego

z okresu międzywojennego)⁷² oraz samodzielne publikacje książkowe i monografie.

Podstawowym zadaniem pracowników Katedry jest jednak przygotowywanie materiałów naukowo-wykładowych oraz publikacji naukowych i monografii. W dużym zakresie prowadzone są ponadto zajęcia dla studentów z innych wydziałów i katedr. W samej katedrze odbywają się dwuletnie studia podyplomowe w zakresie: Teologia prawosławna i ikonografia.

Na dzień dzisiejszy obsadę Katedry stanowią: Kierownik katedry od 2012 r. ks. dr hab. Marek Ławreszuk, prof. Uniwersytetu w Białymstoku, Biskup dr hab. Andrzej Borkowski oraz referent mgr Karolina Ignatiuk. Siedziba usytuowana jest w Białymstoku przy ul. Zamenhofska 15.

VI. Pozostałe jednostki naukowe Kościoła prawosławnego w Polsce.

Charakterystyczną cechą wszystkich w/w jednostek naukowych jest ich „teoretyczny” charakter. To prawda, że zarówno w Seminarium jak i na Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej odnajdziemy śpiew cerkiewny, liturgikę, egzegezę Pisma Świętego czy homiletykę, a więc przedmioty praktyczne. Zetknijemy się tu z praktykami katechetycznymi i kościelnymi. Nie zmienia to jednak faktu, że nie są to „kościelne szkoły zawodowe o charakterze wyższym” lecz typowe jednostki o charakterze uniwersyteckim. Życie parafialne potrzebuje jednak obok badaczy dobrych administratorów i kierowników parafialnej społeczności. Poszukuje ludzi, którzy nie tylko badają jak rozwijało się współczesne nabożeństwo, lecz je po prostu poprowadzą.

Od zawsze więc w Kościele istniały szkoły „prawosławnego rzemiosła”, szczególnie tak niezwykle i wzniosłego jak hymnografia i pisanie ikon. Sprawną rękę - rzemiosło - trzeba tu było łączyć z głębią ducha - mistycyzm - i prawidłowość myśli teologicznej - teologia. Sam talent prowadził do wielkich dzieł nieczytelnych dla prostego ludu. Sama wiedza bez umiejętności tworzyła dzieła zrozumiałe dla jednostek. Kościół potrzebował harmonijnego ich połączenia, by wzniosłe było zrozumiałe a czytelne - poprawne teologicznie.

Pierwsze tego typu szkoły – hymnograficzne i ikonograficzne - powstawały przy prawosławnych monasterach. Przykładem może tu być Szkoła Psalmistów funkcjonująca w okresie międzywojennym przy monasterze Św. Onufrego w Jabłecznej. Po wojnie nie została restytuowana. Władze nie dawały też zgody na utworzenie tego rodzaju szkół w innych miejscach. Z drugiej zaś strony nie było zbyt wielu specjalistów, którzy mogliby się podjąć trudu

⁷² Międzynarodowe, interdyscyplinarne, recenzowane pismo naukowe, którego zadaniem jest upowszechnianie współczesnych badań w zakresie teologii i nauk pokrewnych oraz przybliżanie szerokiemu odbiorcy dziedzictwa intelektualnego Kościoła prawosławnego.

prowadzenia takich „zawodowych uczelni”. Dopiero szersze kontakty międzynarodowe lat 80-tych, poznawanie tradycji i dorobku bratnich lokalnych Kościołów prawosławnych przez nasze duchowieństwo i młodzież zrodziło możliwości tworzenia tego rodzaju szkół.

VI.1. Policealne Studium Ikonograficzne w Bielsku Podlaskim

Dzięki kontaktom z prawosławnym Kościołem w Finlandii młodzież parafii prawosławnej p.w. Św. Archanioła Michała w Bielsku Podlaskim zainteresowała się pisaniem ikon. Pod kierunkiem swego proboszcza Ks. mitrata Leoncjusza Tofiluka uczestniczyła w obozach ikonograficznych (już o szerszym zakresie osobowym) - organizowane od 1983 r. Szybko okazało się, że wakacyjne kursy nie zaspokajają jej oczekiwań i potrzeb. Pojawiła się idea powołania w Polsce szkoły ikonograficznej.

Prace przygotowawcze – w tym rozmowy na temat zapewnienia materiałów dydaktycznych i ikonograficzno - technicznych (np. farby) zajęły kilka lat. W 1991 r. z inicjatywy Ks. mitrata Leoncjusza Tofiluk i błogosławieństwa Soboru Biskupów PAKP (dekret Jego Eminencji Metropolity Bazylego z 17.05.91) w Bielsku Podlaskim, przy parafii Św. Archanioła Michała, powstała szkoła ikonograficzna

Ks. Leoncjusz Tofiluk znalazł środki i lokum na szkołę oraz pierwszych wykładowców. Początkowo weekendowe zajęcia odbywały się na plebanii. Później - w 1995, władze miejskie przekazały pod szkołę niewielki budynek dawnego przedszkola (jeszcze wcześniej niewielki oddział szpitalny). Z parafialnych sum i ofiar darczyńców dokonano jego remontu, adaptacji i dobudowano niewielką kaplicę ku czci Św. Trójcy (patronem szkoły jest św. ikonograf Andrzej Rublow). Uzyskano trzy sale wykładowe, dwie pracownie i w/w kaplicę niejednokrotnie spełniającą rolę sali wystawowej. Ikonostas i ikony w kaplicy są dziełem studentów i wykładowców szkoły.

14.03.1995 r. Kuratorium Oświaty w Białymstoku wpisało szkołę do rejestru szkół niepublicznych. Od tej chwili jest to oficjalnie Policealne Studium Ikonograficzne w Bielsku Podlaskim - prywatna, niepubliczna, policealna, kościelna szkoła artystyczna (jedyna tego rodzaju w Polsce). Od strony merytorycznej i personalnej podlega Soborowi Biskupów PAKP. Pedagogiczny nadzór sprawuje Ministerstwo Kultury i Sztuki. Finansowo jest jednostką niezależną. W ramach czteroletniego cyklu dydaktycznego przekazuje swym słuchaczom wiadomości z zakresu prawosławnej ikonografii, teologii, historii, muzyki i liturgiki. Słuchacze zapoznają się z językami cerkiewno-słowiańskim, greckim i angielskim. Wiedza teoretyczna służy właściwemu przekazywaniu techniki pisania i renowacji ikonon (od pisanych na drewnie po freski). Warsztaty obejmują trzy grupy specjalistyczne: ikonografię, konserwację i złotnictwo. Grupy studenckie są raczej niewielkie. Część zajęć oparta jest na wzorcu: relacji mistrz – uczeń.

Rokrocznie Studium opuszcza ok. 5 absolwentów⁷³. Większość z nich kontynuuje zdobytą w szkole wiedzę, realizując różnego rodzaju zamówienia cerkiewne. Dyrektorem szkoły jest ks. mitrat Leoncjusz Tofiluk, zaś od roku 2017 jego zastępcą jest ks. Paweł Zabrocki.

VI.2. Studium Psalmistów i Dyrygentów Cerkiewnych w Hajnówce

Śpiew obok ikony jest specyficzną „wizytówką Prawosławia”. Przedwojenne tradycje hymnograficzne naszej Cerkwi są znacznie bogatsze niż ikonograficzne. Wcześniej czy później musiała więc powstać szkoła nawiązująca do tych chlubnych tradycji. Mówiono o tym czy to w ramach przygotowań do soboru krajowego (lata 70), czy to w ramach organizacji Festiwalu Hajnowskie Dni Muzyki Cerkiewnej (od 1981r.). Ten ostatni bardzo ukazał problem braku wyspecjalizowanych kadr chóralnych. Większość cerkiewnych chórów była prowadzona przez samouków wywodzących się z chórzystów. Posiadali oni talent, ale nie zawsze szła za nim gruntowna wiedza z zakresu dyrygentury, chóralistyki, liturgiki itp.

Zadanie opracowania projektu szkoły (programu) wziął na siebie proboszcz parafii Św. Trójcy w Hajnówce ks. mitrat Michał Niegierewicz. Został on zatwierdzony 16.09.1996 r. przez śp. Jego Eminencję Ks. Metropolite Bazylego Doroszkiewicza.

Prawosławne Studium Dyrygentów i Psalmistów Cerkiewnych jest niepubliczną, dwuletnią, weekendową, policealną szkołą kościelną. W soboty dominują zajęcia teoretyczne (śpiew tonalny, teoria i zasady muzyki, solfeż, dyrygentura, emisja głosu, liturgika, dogmatyka, itp.) zaś w niedziele odbywają się zajęcia praktyczne (zazwyczaj w świątyniach). Rokrocznie szkołę kończy ok. 5-10 dyrygentów⁷⁴. Bez większego problemu znajdują oni zatrudnienie w parafiach PAKP. Dyrektorem szkoły - od dnia jej powołania, jest ks. mitrat Michał Niegierewicz.

Studium działa pod pedagogicznym nadzorem Ministerstwa Kultury i jest wpisane do rejestru niepublicznych szkół artystycznych Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Podsumowanie

Teologia, wiedza połączona z modlitwą - to skrzydła wiary. Bez badań naukowych i kształcenia teologicznego, Kościół nie tylko byłby pozbawiony pasterzy świadomych, wykształconych i odpowiedzialnych za powierzone im „Boże stado”, lecz bardzo szybko utraciłby samych wiernych. Mamieni ruchami pseudoreligijnymi czy sektami schodziliby na manowce z drogi zbawienia. Teologia

⁷³ Mówimy tylko o tych, którzy przystąpili do egzaminów końcowych i przygotowali pracę dyplomową.

⁷⁴ Mówimy jedynie o osobach, które przystąpiły do egzaminu dyplomowego i uzyskały tytuł dyrygenta-psalmisty chórów cerkiewnych. Łącznie ok. 150 absolwentów.

- oparta na filarach Pisma Świętego i Tradycji Świętej, myśli wczesnochrześcijańskiej i bogatej myśli patrystycznej, wielowiekowym doświadczeniu Kościoła - zawsze była, jest i będzie zadaniem i żywotnym interesem Kościoła. Teologia to tarcza i miecz wiernych. To przejaw zdrowego życia kościelnego. Nic więc dziwnego, że od początków chrześcijaństwa, na przestrzeni minionych wieków i obecnie, Kościół zawsze dążył i dąży do szerokiego, wszechstronnego rozwoju systemu edukacji teologicznej. Nawet w okresie zawieruchy wojennej nie milkły zajęcia w seminarium. Im były spokojniejsze i bardziej tolerancyjne (demokratyczne) tym system edukacji był pełniejszy i bardziej różnorodny. Obok seminarium otwierano wydziały/sekcje uniwersyteckie, studia, kursy, itp. Cel był zawsze ten sam. Każdemu kto pyta - dać właściwą odpowiedź na jego pytania i wątpliwości, poszukującemu - wskazać właściwą drogę wiodącą do Bożej prawdy i być towarzyszem na tej drodze, jak Chrystus dla uczniów na drodze do Emaus.

Niestety proces tworzenia dzisiejszej, dość dobrze zorganizowanej i rozbudowanej struktury wyższego (i średniego) prawosławnego szkolnictwa teologicznego w Polsce nie był ani prostym, ani krótkotrwałym. Przyszło się zmierzyć zarówno z zawsze oporną barierą biurokratyczną, jak też ze znacznie poważniejszymi oporami polityczno -

ideologicznymi, a niejednokrotnie i międzywyznaniowymi. Jednocześnie jednak dochodziło do międzywyznaniowej i międzyuczelnianej współpracy oraz wymiany myśli naukowej, dzielenia się kościelnym bogactwem i badaniami interdyscyplinarnymi. Wszystko, o czym wspominaliśmy świadczy, że Studium Teologii Prawosławnej UW, ChAT, Seminarium i Studia policealne - jako bratnie jednostki naukowo - dydaktyczne, dobrze spełniły swoje zadanie w służbie nauki i Kościoła prawosławnego. Korzystając nawzajem ze swych doświadczeń (właściwiej by rzec powojennie korzystając z doświadczenia Studium Teologii UW) spełniały pokładane w nich oczekiwania pomimo trudnych czasów i niesprzyjającej polityce. W pełni odpowiadały potrzebom kościelnej i społeczno-politycznej rzeczywistości odrodzonej Polski. Ich dorobek to m.in. monografie, książki, konspekty i artykuły naukowe, opracowania muzyczne, ikony, architektura sakralna, aktywizacja prawosławnej społeczności, jej świadome kreowanie krajowego życia społeczno-religijnego i kontakty międzynarodowe (międzykościelne), to restaurowane świątynie i przywracane współczesności dzieła mistrzów sztuki chóralnej, wystawy, koncerty, festiwale, to stale rozwijające się duchowe i kulturalne wspólne dziedzictwo Rzeczypospolitej.

Bibliografia

- Archiwum Warszawskiej Metropolii Prawosławnej (teczki: Studium Teologii Prawosławnej UW, Metropolita Jerzy Jarożewski, Metropolita Dionizy Waledyński, Ks. Archimandryta Grzegorz Peradze, itd.).
- Baczyński A., Sawicki D., *200 lat teologii uniwersyteckiej w Warszawie*, Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa 2017.
- Bendza M ks., *Dzieje Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w latach 1966 - 1989*, w: Rocznik Teologiczny 2004.
- Borecki P., *Hańba i wstyd. Jak w II Rzeczypospolitej burzono prawosławne cerkwie*, w: O naszym Prawosławiu, pod red. Kierdelewicz H, Białystok 2010.
- Chojnowski A., *Koncepcja polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921 - 1939*, Wrocław 1979.
- ELPIS, rocznik Studium Teologii Prawosławnej UW (za cały okres).
- Kania J., *Likwidacja cerkwi na Lubelszczyźnie w okresie międzywojennym*, w: Chrześcijanin w świecie, nr 108, rok 1982.
- Kiriłowicz S., *Z dziejów prawosławia w II Rzeczypospolitej Polskiej. Niektóre problemy na tle polityki wyznaniowej państwa 1918 - 1939*, Warszawa 1985.
- Kuprianowicz G., *Odbieranie i burzenie cerkwi prawosławnych w latach dwudziestych*, www.cerkiew1938.pl, data: 5.05.2014.
- Kuprianowicz G., *Kościół prawosławny w Polsce w XX w.*, w: Prawosławie źródło wiary i źródło doświadczenia, pod red. Leśniewski K., Lublin 1999, s. 553.
- Lenczewski M., *Studium Teologii Prawosławnej na Uniwersytecie Warszawskim 1925-1939*, Warszawa 1992.
- Mironowicz A., *Kościół prawosławny na ziemiach polskich w XIX i XX w.*, Białystok 2006.
- Mironowicz A., *Kościół prawosławny w Polsce*, Białystok 2006 r.
- Mironowicz A., *Prawosławne szkolnictwo na terenie Rzeczypospolitej*, w: Od Kijowa do Rzymu. Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej ze Stolicą Apostolską i Ukrainą, pod red. A.M. Drozdowskiego, Białystok 2012, s. 863-880.
- Mysiek W. *Przedmurze. Szkice z dziejów Kościoła katolickiego w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1987.
- Papierzyńska-Turek M., *Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918-1939 r.*, PWN Warszawa 1989 r.
- Sawicki D., *Hierarchia prawosławna w okresie międzywojennym*, w: ELPIS zeszyt 13-14, rok 2006.
- Sawicki D., *Kościół Prawosławny w niepodległej Polsce*, w: Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, nr 6. i następne, rok 1998.
- Sziling J., *Przyczynki do utworzenia prawosławnych seminariów duchownych w Generalnym Gubernatorstwie*, w: Historia i współczesność - praca zbiorowa, Warszawa 1987, s. 257-263.
- Szkolnictwo prawosławne w Rzeczypospolitej*, red. Mironowicz A., Pawluczuk U., Chomik P., Białystok 2002 r.
- Tomaszewski J., *Rzeczypospolita wielu narodów*, Czytelnik, Warszawa 1985.
- Urban K., *Kościół prawosławny w Polsce 1945-1970*, Kraków.
- Więstnik Bractwa Teologów prawosławnych w Polsce, numery z okresu 1934-1938.
- Wyczawski H., *Cerkiew prawosławna w Polsce w latach 1918-1939*, w: Kościół w II Rzeczypospolitej, pod red. Zieliński Z., Wilk S., Lublin 1980.

Wyszomirski T., *Kościół prawosławny w Polsce w latach 1918 – 1939*, w: *Novum*, nr 3, rok 1980;

Żeleźniakowicz S., *Z historii Polskiego Kościoła Prawosławnego w okresie międzywojennym (1918 – 1939)*, w: *Wiadomości*

Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, nr: 4/1981, 1,2,3-4/1982, 4/1983;

50 lat Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie, praca zbiorowa, Warszawa 2005;

Rozmiar artykułu: 3 arkusze wydawnicze

ΕΛΠΙΣ

CZASOPISMO TEOLOGICZNE
KATEDRY TEOLOGII PRAWOSŁAWNEJ
UNIWERSYTETU W BIAŁYMSTOKU

ADRES REDAKCJI

ul. Ludwika Zamenhofa 15, 15-435 Białystok, Polska
tel. 85 745-77-80, e-mail: elpis@uwb.edu.pl
www.elpis.uwb.edu.pl